

3
MMUN
2)
0

Communicatie

tijdschrift voor communicatiewetenschap en mediacultuur

jaargang 29 • nummer 2 • juni 2000

29/6/00

coml ewq
i s mu a
ni d e x m o
d f g s h ca
ie m l o b a

Garant

Redactie

H. Van Pelt, Departement Politieke en Sociale Wetenschappen, U. Antwerpen
H. Verstraeten, Sectie Communicatiewetenschappen, V.U. Brussel
P. Vyncke, Vakgroep Communicatiewetenschappen, U. Gent

Hoofdredacteur

L. Van Poecke, Departement Communicatiewetenschap, K.U. Leuven

Redactiesecretariaat

I. De Wachter

Redactieadres

Communicatie, Departement Communicatiewetenschap, K.U. Leuven,
E. Van Evenstraat 2A, B-3000 Leuven, tel 016/32.32.20-24, fax 016/32.33.12
E-mail: Ingrid.DeWachter@soc.kuleuven.ac.be

Verantwoordelijke uitgever

L. Van Poecke, E. Van Evenstraat 2A, B-3000 Leuven

Uitgever

Garant-Uitgevers, Tiensesteenweg 83, B-3010 Kessel-Lo (Leuven).

Abonnementenadministratie en advertentie-exploitatie: Garant-Uitgevers

Abonnementsprijzen voor jaargang 1999 (4 nummers):

- in België: **650 BEF** - betaling op rekening nr. 734-4291103-26 van Garant-Uitgevers.
- in Nederland: **NLG. 38,50** - betaling op rekening nr. 42.61.07.322 van ABN-AMRO-bank, Apeldoorn (giro nr. 837570) t.n.v. Garant-Uitgevers.
- Andere landen: 650 BEF (of 16,15 €) + verzendkosten - betaling na ontvangst van onze factuur.

Abonnementen worden automatisch verlengd, tenzij men een maand vóór het einde van de jaargang opzegt.

Los nummer: 200 BEF / 11,50 NLG (5,- €)

Advertenties

Advertentietarieven worden op aanvraag toegezonden.

Communicatie verschijnt driemaandelijks, in maart, juni, september en december.

ISSN 0771-7342

© 2000 by Garant-Uitgevers NV

Alle rechten voorbehouden.
Behoudens de uitdrukkelijk bij wet bepaalde uitzonderingen
mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd,
opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand
of openbaar gemaakt, op welke wijze ook,
zonder de uitdrukkelijke voorafgaande schriftelijke toestemming
van de auteur en van de uitgever.

communicatie

TIJDSCHRIFT VOOR COMMUNICATIEWETENSCHAP
EN MEDIACULTUUR

Jaargang 29, nummer 2
juni 2000

INHOUD

Van volksbibliotheek tot bibnet	2
Een onderzoek naar de gebruikers en niet-gebruikers van de openbare bibliotheek Karen De Cock	
Convergentie van telecom, media en informatietechnologie, en de gevolgen voor de regelgeving	16
Ulrike Maris	
standpunt	32
Even geduld a.u.b.	
'Communication for development' en de zoektocht naar kwaliteit Ad Boeren	
onderzoeksverslag	43
Variaties in het kijkgedrag op weekbasis	
Marc Hooghe	
onderzoeksverslag	51
Het overheidsbeleid van de Provincie Limburg ten aanzien van de populaire muziek	
Raf Coenen	
Boekbesprekingen	55
Abstracts	60

Van volksbibliotheek tot bibnet

EEN ONDERZOEK NAAR DE GEBRUIKERS EN NIET- GEBRUIKERS VAN DE OPENBARE BIBLIOTHEEK

Karen De Cock

SAMENVATTING

In dit artikel komen onderzoeksgegevens aan bod die gebaseerd zijn op een representatieve steekproef van 380 gebruikers en 150 niet-gebruikers van de openbare bibliotheek. Er werd nagegaan waarom en hoe vaak men gebruikmaakt van de openbare bibliotheek, wat men van de bibliotheekservice vindt en wat een invoering van het leenrecht zal betekenen voor het ledenaantal. Uit de onderzoeksresultaten komt naar voor dat de bibliotheekgebruiker een tevreden klant is, maar nog niet op de hoogte is van alle faciliteiten die de openbare bibliotheek te bieden heeft.

Sleutelwoorden: openbare bibliotheek, bibliotheekgebruikers, niet-gebruikers

In de huidige informatiemaatschappij worden we dagelijks en overal overspoeld door pakken nieuws en informatie. Toch hoort men steeds vaker het verwijt dat mensen minder gaan lezen. Onderzoek wijst immers uit dat meer dan de helft van de Vlamingen op jaarbasis geen boek meer leest (X, 1994: 19; X, 1996: 4-6). Van Baelen (1995:7) bevestigt deze trend en stelt

dat er wel degelijk sprake is van een leeserosie, zowel bij de frequente lezersgroep die kleiner wordt en minder boeken gaat lezen, als bij de onregelmatige lezers die steeds meer afhaken en tot de groep van niet-lezers gaan behoren.

Anderzijds stijgt het aantal bezoekers van de openbare bibliotheek, waar boeken naast de audiovisuele collectie toch nog een voorname plaats innemen, jaarlijks (Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 1998). Onderzoek naar het gebruik van de openbare bibliotheek is echter een schaars gegeven en wordt meestal kleinschalig opgevat. Via een empirisch onderzoek bij gebruikers en niet-gebruikers uit alle Vlaamse provincies willen we verandering brengen in deze situatie, en zoeken we een antwoord op de vraag naar haar rol in de huidige samenleving. Vragen die we door middel van dit

beschrijvend onderzoek willen beantwoorden, zijn de volgende: Hoeveel bibliotheekbezoekers zijn ook effectief lid van de openbare bibliotheek? Wordt er enkel voor zichzelf geleend of neemt men ook materiaal mee voor anderen? Hoe vaak bezoekt men de openbare bibliotheek? Is de bibliotheekgebruiker een regelmatige klant? Waarom maakt men gebruik van de openbare bibliotheek? Wat vindt men van de dienstverlening en het aanbod in de bibliotheek? Welke gevolgen zal een invoering van het leenrecht hebben op het ledenaantal van de openbare bibliotheek? Wat houdt niet-gebruikers tegen om de openbare bibliotheek te bezoeken?

Vooraleer we onze onderzoeksmethode verduidelijken en de onderzoeksresultaten uiteenzetten, zetten we een stap terug in het verleden. We gaan na waar de oorsprong van de openbare bibliotheek ligt, en hoe ze zich doorheen de geschiedenis ontwikkeld heeft tot de instelling die ze nu is.

■ HISTORISCH OVERZICHT

De openbare bibliotheek heeft sinds haar geboorte in de 19e eeuw een hele weg afgelegd om te evolueren tot het moderne informatiecentrum dat ze vandaag is. De *public library* ontstond ongeveer gelijktijdig in Groot-Brittannië en de Verenigde Staten bij de overgang naar een industriële samenleving. Oorspronkelijk kwamen ze enkel op privé-initiatief tot stand, tot er omstreeks 1850 een wettelijk kader kwam. Vanaf dan werden openbare bibliotheken, met vrije toegang voor iedereen, opgericht en onderhouden door de overheid. Men zou dus kunnen stellen dat de openbare bibliotheek een Angelsaksische uitvinding is. Aan deze moderne openbare bibliotheek gingen enkele belangrijke voorlopers vooraf, die bestemd waren voor duidelijk gedefinieerde groepen in de samenleving en die hun grondslag vonden in maatschappelijke en levensbeschouwelijke stromingen. Enerzijds waren er de *volksbibliotheken*, die als voornaamste doel hadden de arbeiders uit het café te houden en hen tot burger te emanciperen. Deze bibliotheken voor het gewone volk vond men ook terug in verschillende Europese landen, waaronder Zweden, Frankrijk, Nederland en België. Anderzijds kon de gegoede burgerij terecht in de vele *leesgezelschappen* of *leeskabinetten* (Schneiders, 1991: 64).

Achter de 'public library idea' zat een doelbewuste, uitgesproken filosofie om het volk te gaan ontwikkelen. Het ontstaan ervan hing onder meer samen met de opkomst van een leescultuur bij de verlichte burgerij, waarbij boeken gezien werden als een middel om eigen kennis en inzicht te vergroten en persoonlijke smaak te ontwikkelen. Via het aanbieden van geschikte literatuur dacht men bovendien een bijdrage te kunnen leveren aan de zedelijke opvoeding van de lagere standen en hen te verheffen naar het niveau van volwaardige medeburger (Van Breugel & Slot, 1994: 105; Schneiders, 1985: 179). De openbare bibliotheek werd gedragen door een humanistische, opti-

mistische mensvisie en was bestemd voor de hele bevolking, ongeacht stand, geloof of sekse. Daarmee onderscheidde ze zich principieel van de deftige leeskabinetten en de simpele volksbibliotheken (Schneiders, 1991: 66-67).

In tegenstelling tot de Verenigde Staten en Groot-Brittannië maakten de volksbibliotheken in België tot diep in de 20^e eeuw nog een grote bloei door. De term volksbibliotheek moet in de letterlijke betekenis van 'het volk' begrepen worden: een bibliotheek opgericht voor de lagere klasse, die als een gunst, geen recht, moest worden beschouwd. Niettegenstaande ze voornamelijk een zedelijke verheffing van het volk tot doel hadden, waren ze toch belangrijk omdat ze als enige het boek dichterbij de mensen brachten (Van Vaerenbergh, 1990: 22). Later weerspiegelde de verzuiling in de samenleving zich ook in de bibliotheekwereld, zodat er respectievelijk katholieke, liberale en socialistische bibliotheken ontstonden. Vlaanderen kende vanaf 1921 een bibliotheekwet, de wet Destrée, die ondanks de zware kritiek bleef bestaan tot er in 1978 een Vlaams bibliotheekdecreet kwam. Dit decreet is zowat de tegenpool van de wet Destrée en maakt komaf met de drie belangrijkste kritieken erop. Eerst en vooral voorziet het decreet een definitie van 'de openbare bibliotheek', iets wat voordien onbestaande was. Ten tweede is er het dwingende karakter van het decreet, dat de gemeenten verplicht een volwaardige plaatselijke openbare bibliotheek op te richten. Tenslotte beoogt het decreet ook de structurering van de openbare bibliotheken, in plaats van de onsamenvangende visie van de wet Destrée, die de versnippering en verzuiling van de bibliotheken alleen maar bevestigde. De bibliotheken maken vanaf 1978 deel uit van een hiërarchisch gestructureerd geheel, maar ze zijn elk afzonderlijk het initiatief en de verantwoordelijkheid van het gemeentebestuur.

Sinds de jaren tachtig begon de openbare bibliotheek aan een ware modernisering. Steeds meer bibliotheken automatiseerden hun interne werking en wisselden de papieren catalogus in voor een geautomatiseerde. Ook de collectie werd grondig aangevuld en gewijzigd. Hierbij is vooral het opduiken van de compact disc noemenswaardig. Eerder al hadden de dia's, muziekcassettes en langspeelplaten hun intrede gemaakt in de bibliotheekcollectie van grotere bibliotheken. De toenemende vraag naar cd's, in combinatie met de afnemende belangstelling voor de langspeelplaat, zette vanaf 1984-1985 echter steeds meer bibliotheken ertoe aan hun platencollectie geheel of gedeeltelijk te vervangen door cd's. Ook video's werden geleidelijk in hun bestand opgenomen (Heymans, 1996: 234-235). Hoe populair deze materialen ondertussen geworden zijn, is dan ook een van de onderzoeksvragen. In de jaren negentig werd de bibliotheekwereld opnieuw geconfronteerd met een aantal nieuwe informatiemedia, zoals de cd-rom, de cd-i en het Internet. Meer en meer drong bij de Vlaamse overheid het besef door dat netwerkvorming en intense samenwerking noodzakelijk zijn, opdat de openbare bibliotheek niet hopeloos achterop zou raken in de huidige

informatiemaatschappij. Sinds 24 september 1997 heeft de Vlaamse bibliotheekgebruiker in 321 openbare bibliotheken toegang tot het Internet via de website 'Bibnet', en dit onder invloed van toenmalig minister van Cultuur Luc Martens. Hierdoor zet de overheid een stap verder in de uitbouw van bibliotheken tot moderne lokale informatiecentra en legt ze de nadruk op de democratische zin van de toegankelijkheid van elke bibliotheekgebruiker tot het Internet. Bibnet is dan ook een van de initiatieven om Internet als medium toegankelijk te maken voor een groot publiek (Luyten, 1997: 16-17). Of men hier in slaagt en of de openbare bibliotheek het Internet werkelijk dichterbij de globale bevolking brengt, werd eveneens nagegaan in ons empirisch onderzoek.

Intussen lijkt het goed te gaan met de openbare bibliotheek. Zowel de collectie gedrukte en audiovisuele materialen als het aantal leners en uitleningen gaat er jaarlijks op vooruit. Zo beschikken de Vlaamse openbare bibliotheken over meer dan 2.3 miljoen gedrukte en 1.5 miljoen audiovisuele materialen en is ongeveer één op vier Vlamingen als lid geregistreerd (Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 1998).

■ BIBLIOTHEEKGEBRUIK: EEN WEINIG ONDERZOCHT TERREIN

Volgens de definitie van het bibliotheekdecreet uit 1978 moet de openbare bibliotheek beantwoorden aan 'de behoefte van de gehele door haar te dienen bevolking'. Maar wat zijn deze behoeften en welke diensten moeten er al dan niet aan de gebruikers van de bibliotheek aangeboden worden? Volgens Dekens (1994: 37) zullen de drie functies die de openbare bibliotheek traditioneel vervult – recreatie, informatie en educatie – het bibliotheekbeleid in de toekomst blijven bepalen, maar moeten ze ingevuld worden naar de huidige maatschappelijke behoeften. Essentieel hierbij is de appreciatie van de bezoeker zelf. Het concreet beleid moet naar zijn behoeften en vragen worden uitgebouwd. Hierbij is het belangrijk de gebruiker te bevragen naar zijn of haar interesses, behoeften en tevredenheid over de bibliotheekservice. Ook het niet-gebruik moet volgens Dekens onderzocht worden. Toch wordt er in Vlaanderen slechts sporadisch en op kleine schaal aan bibliotheekonderzoek gedaan. Uit de jaarverslagen van de Vlaamse Gemeenschap hebben we wel een zicht op het aantal mensen dat gebruikmaakt van de openbare bibliotheek. Ook weten we door een onderzoek van Hinnekint (1996a) wie deze gebruikers zijn of, anders gezegd, welk profiel ze hebben. Uit de resultaten van dit onderzoek kunnen we immers afleiden dat de meeste ontleneren van het vrouwelijk geslacht zijn, jonger zijn dan 44 jaar, studeren of een hogere opleiding genoten. Maar rond het gebruik zelf van de openbare bibliotheek en de mening van de gebruikers over de aangeboden diensten wordt relatief weinig onderzoek gedaan. Ook de vraag waar-

om ongeveer $\frac{3}{4}$ van de Vlaamse bevolking geen gebruikmaakt van de openbare bibliotheek blijft, tot nu toe grotendeels onbeantwoord.

■ ONDERZOEKSOPZET

Om een antwoord te vinden op bovengenoemde vragen en de schaarste aan bibliotheekonderzoek op te vullen, voerden we een kwantitatief exploratief onderzoek uit, waarbij zowel gebruikers als niet-gebruikers van de openbare bibliotheek bevraagd werden. Op die manier kregen we een zicht op het lidmaatschap van de gebruikers, de frequentie en de reden van hun bibliotheekbezoek, hun kennis van de mogelijke diensten, hun mening over de dienstverlening en het aanbod, en de gevolgen van een eventuele invoering van het leenrecht voor het ledenaantal. Bij de niet-gebruikers van de openbare bibliotheek zochten we vooral naar een reden voor hun niet-gebruik. Voor we de onderzoeksresultaten bespreken, verduidelijken we eerst kort de gehanteerde onderzoeksmethode.

■ METHODOLOGIE: TWEE VRAGENLIJSTEN

De gebruikers

Om een zo representatief mogelijke weerspiegeling van de groep bibliotheekgebruikers te verkrijgen, werd een representatieve steekproef getrokken van openbare bibliotheken uit alle Vlaamse provincies. Zowel de centrale (COB) als de plaatselijke openbare bibliotheken (POB) werden in deze steekproef opgenomen. In totaal werden 16 openbare bibliotheken bezocht, namelijk de 6 COB's en 10 POB's.¹ Voor de selectie van deze POB's werd gebruikgemaakt van de lijst openbare bibliotheken uit het jaarverslag van de Vlaamse Gemeenschap. Op basis hiervan werden op een willekeurige wijze uit elke provincie twee POB's geselecteerd: één met en één zonder audiovisuele afdeling. Hierbij werd wel rekening gehouden met een kwantitatieve factor, namelijk de verwachte grootte van de bibliotheken. We gingen er van uit dat de bibliotheken in steden groter en uitgebreider qua collectie zijn dan deze in de kleinere dorpen. Daarom werd er op gelet dat bibliotheken uit gemeenten/steden van verschillende grootte in onze steekproef vertegenwoordigd waren.

De vragenlijst voor de gebruikers bestond uit een tiental pagina's met vragen over hun motivatie, bezoekfrequentie, gebruik en hun mening over het aanbod en de dienstverlening. Verder gingen we in een tweede deel in op hun algemene koop- en leesgedrag van boeken. In een derde en laatste deel vroegen we de gebruikers te reageren op enkele uitspraken over hun leesgedrag en de toekomst van het boek.

In de POB's werden telkens 20 vragenlijsten afgenomen en in de COB's 30. Op die manier vulden in totaal 380 mannen en vrouwen ouder dan 18 jaar de enquête in.

De niet-gebruikers

De vragenlijst voor de niet-gebruikers was korter dan die voor de gebruikers en bestond slechts uit een drietal pagina's. Hierin werd gevraagd waarom men geen gebruikmaakt van de openbare bibliotheek, of men er eventueel vroeger gebruik van maakte en waarom men er eventueel mee gestopt is. Er werd ook gepeild naar hun leesgedrag en hoe ze aan hun leesmateriaal komen. Voor het invullen van de enquêtes maakten we gebruik van een zogenaamde sneeuwbalsteekproef. Dit is een steekproef

die groter wordt naarmate het onderzoek vordert, met als bedoeling relevante en weinig zichtbare eenheden, die de gewenste informatie bezitten, op het spoor te komen. Men start met een of meer eenheden en men vraagt telkens om nog enkele anderen, die in dezelfde situatie verkeren, mee te delen. Dit soort steekproef wordt ook chain referral sampling genoemd. (Billiet, 1995: 139)

Toegepast op ons onderzoek, vroegen we aan enkele niet-gebruikers, die de vragenlijst als eersten invulden, om ook een aantal niet-gebruikers uit hun kennissenkring aan te spreken en hun medewerking te vragen. Via deze eerste contactpersonen kwamen de enquêtes dan terug bij ons terecht. Zo verzamelden we in totaal 150 ingevulde vragenlijsten.

■ ONDERZOEKSRESULTATEN

Het lidmaatschap

De populariteit van de openbare bibliotheek groeit jaarlijks. Meer en meer Vlamingen vinden de weg naar een van de 321 openbare bibliotheken die Vlaanderen rijk is. Sinds 1990 groeide het aantal leden zelfs met 25%. Volgens het ministerie van de Vlaamse Gemeenschap is momenteel ongeveer één op vier van de Vlamingen als lener geregistreerd. Op basis van ons onderzoek kunnen we echter besluiten dat het aantal Vlamingen dat gebruikmaakt van de dienstverlening in werkelijkheid veel groter is. Meer dan de helft (56,7%) van de 7,9% niet-leden die de bibliotheek bezoeken, gebruikt immers de kaart van iemand anders om boeken, cd's of ander materiaal mee naar huis te nemen. Ze betalen dus niet voor deze diensten, maar maken er wel gebruik van. Bovendien leent ook 51,2% van de bibliotheekbezoekers regelmatig materiaal uit voor anderen. Dit beperkt zich in de meeste geval-

len tot het lenen voor andere leden van het gezin, maar ook voor vrienden (26,6%) wordt relatief vaak ontleend. Op basis van deze gegevens kunnen we besluiten dat de openbare bibliotheek veel populairder is dan algemeen wordt aangenomen.

Wanneer men lid wordt van de openbare bibliotheek, gebeurt dit in de meeste gevallen uit eigen initiatief (78,9%). Van de leesbevorderende actoren, gezin, school, vrienden en de media, waarop het Vlaamse leesbevorderingsbeleid stoelt, oefent vooral het gezin (10,6%) een grote invloed uit. Daarnaast worden ook de school (7,7%) en – in mindere mate – vrienden (2,3%) als beïnvloeders genoemd. De invloed van de reclame van de bibliotheek zelf en van de media is te verwaarlozen. Slechts 1 respondent zei te worden aangespoord door de media, en dit na het lezen van een artikel in de krant.

Ondanks de stijgende populariteit van de openbare bibliotheek zet toch nog ongeveer 3 op 4 Vlamingen er nooit een voet binnen. Een mogelijke reden zou kunnen zijn dat de meeste Vlamingen geen gebruikmaken van de openbare bibliotheek omdat ze gewoonweg niet veel lezen. Uit ons onderzoek blijkt immers dat de bibliotheekgebruikers veel grotere lezers zijn dan de niet-gebruikers. Deze reden wordt echter slechts door 14% van de niet-gebruikers genoemd. De meerderheid argumenteert zijn niet-gebruik door te zeggen dat ze hun boeken of cd's liever zelf kopen (28,7%), dat ze er geen tijd voor (27,3%) of behoefte aan (25,3%) hebben, of dat ze hun vrije tijd met andere hobby's doorbrengen (25,3%). Onze steekproef niet-gebruikers bestond ook uit een groep ex-gebruikers. Ook hier speelt vooral een gebrek aan tijd (54,2%) of behoefte (42,1%) een belangrijke rol in het stopzetten van het bibliotheekgebruik. Factoren die rechtstreeks verband houden met de openbare bibliotheek – zoals ontevredenheid over de collectie (13,1%), de openingsuren (11,2%), de ligging van de bibliotheek (6,5%) of de dienstverlening (1,9%) – worden veel minder vaak vermeld.

De frequentie van het bibliotheekbezoek

De respondenten die wel als gebruiker gecategoriseerd kunnen worden, zijn meestal trouwe bezoekers. 39,5% van hen bezoekt de bibliotheek immers meerdere keren per maand. 25,5% springt zelfs minimum één keer per week de bibliotheek binnen. Dit zijn voornamelijk huisvrouwen/-mannen en gepensioneerden, waarvan we veronderstellen dat ze over meer vrije tijd beschikken dan werkenden. Hieruit kunnen we besluiten dat de tijdsfactor niet alleen een rol speelt bij het al dan niet gebruikmaken van de bibliotheek, maar ook de frequentie van het bibliotheekbezoek beïnvloedt. 22,1% springt eens per maand de bibliotheek binnen.

Anderzijds kunnen we 8,2 % als onregelmatige gebruiker karakteriseren. Zij komen slechts enkele keren per jaar naar de openbare bibliotheek.

De reden van het bibliotheekbezoek

De tijd dat men in de bibliotheek enkel boeken kon uitlenen of een krant kon lezen, is voorgoed voorbij. Steeds meer openbare bibliotheken breiden hun collectie uit met een audiovisuele afdeling, waarin cd's en – weliswaar in de grotere bibliotheken – cd-rom's en video's te vinden zijn. Ook voor het surfen op Internet kan men sinds een tweetal jaren in de bibliotheek terecht. We gingen in ons onderzoek na hoeveel er van deze faciliteiten gebruikge-maakt wordt.

Tabel 1: Waarom maakt men gebruik van de openbare bibliotheek?

	Frequentie	Percentage
Om boeken te lenen (N=380)	354	93,2
Om cd's te lenen (N=280)	161	57,2
Om boeken te raadplegen (N=380)	184	48,4
Om naslagwerken te raadplegen (N=380)	162	42,6
Om documentatiemappen te raadplegen (N=360)	102	28,3
Om tijdschriften te lezen (N=380)	94	24,7
Om kranten te lezen (N=360)	74	20,6
Om op Internet te surfen (N=380)	78	20,5
Om strips te lenen (N=380)	61	16,1
Om video's te lenen (N=260)	40	15,4
Om te studeren (N=380)	46	12,1
Om fotokopieën te maken (N=380)	46	12,1
Om tijdschriften te lenen (N=380)	45	11,8
Om cd-rom's te lenen (N=230)	24	10,4
Om inlichtingen te vragen (N=380)	31	8,2
Vanwege speciale activiteiten (N=380)	30	7,9

Meerdere antwoorden waren mogelijk

De recreatieve functie werd tot voor kort als de voornaamste functie van de openbare bibliotheek beschouwd. Dit komt ook in de resultaten van ons onderzoek naar voor. Ontspanning vormt immers nog steeds veruit het meest genoemde doel van het bibliotheekbezoek. De meerderheid van de bezoekers komt dan ook naar de bibliotheek om boeken (93,2%) en cd's (57,2%) te lenen. Hierbij vertonen mannen en vrouwen een verschillende voorkeur voor bepaalde genres. Uit de onderzoeksresultaten leiden we immers af dat vrouwen eerder kiezen voor boeken waarin het romantische en realistische centraal staat (liefdesromans, streek- en familieromans, psychologische romans, dagboeken en poëzie), terwijl mannen in het algemeen liever spannende, fantasierijke boeken lenen (historische romans, thrillers en science-fiction). Wat betreft de cd's kiezen mannen meer voor jazz, blues en folk,

terwijl vrouwen eerder met filmmuziek, kindermuziek en geluidseffecten de bibliotheek verlaten.

Naast de recreatieve functie wordt de laatste jaren ook meer en meer de nadruk gelegd op de informatieve en educatieve functie van de openbare bibliotheek. Ook deze trend weerspiegelt zich in onze resultaten. Iets minder dan de helft van de bezoekers komt immers naar de bibliotheek omwille van zijn studie of algemene vorming. Naast het lenen van boeken en cd's, is het raadplegen van boeken (48,4%) en naslagwerken (42,6%) er dan ook een belangrijke activiteit. Het aansluiten van alle openbare bibliotheken op het Internet kadert eveneens in de informatieve functie. Via de website 'Bibnet' heeft iedere bibliotheekbezoeker de kans om informatie te raadplegen die elders opgeslagen is. Met de integratie van Internet in de bibliotheek wou men het Internet uit een elitaire sfeer halen en toegankelijk maken voor het grote publiek. In eerste instantie lijkt men in dit opzet geslaagd te zijn, want op basis van onze resultaten kunnen we besluiten dat ongeveer één op vijf bezoekers (20,5%) al eens op Internet surft in de openbare bibliotheek. Toch speelt het diploma een duidelijke rol. ($X^2(DF=4)=14,8$ $P=0.005$) Terwijl amper 2,7% van de laagst geschoolden (hoogstens een diploma lager middelbaar onderwijs) op Internet surft in de bibliotheek, geldt dit voor 28,5% van degenen die het hoger middelbaar onderwijs doorlopen hebben. Eens men afgestudeerd is aan de hogeschool (23,6%) of de universiteit (15,2%) is er opnieuw een daling in de aantrekkingskracht van Internet merkbaar. Zoals vermeld, wordt Internet momenteel door ongeveer één op vijf bezoekers geraadpleegd in de bibliotheek, maar dit aantal zou nog kunnen stijgen, want blijkbaar zijn nog niet alle bibliotheekgebruikers op de hoogte van deze mogelijkheid. Ongeveer 30% van de bezoekers weet immers niet dat je in de bibliotheek op Internet kan surfen. 2,6% van hen is er zelfs van overtuigd dat dit niet mogelijk is. Wanneer men Internet in de bibliotheek raadpleegt, is dit voornamelijk om informatie op te zoeken (87,2%). Daarnaast surft 28,7% van de bezoekers ook wel eens louter voor de ontspanning. 6,4% gebruikt Internet tenslotte nog om een andere reden, namelijk het nakijken van zijn/haar e-mail.

Ook het lezen van kranten (20,6%) en tijdschriften (24,7%) is een tamelijk frequente bezigheid in de openbare bibliotheek. In tegenstelling tot het raadplegen van boeken, naslagwerken en documentatiemappen, is het lezen van een tijdschrift in de bibliotheek eerder een mannelijke bezigheid: 33,5% van de mannen spendeert in de bibliotheek tijd aan het lezen van tijdschriften, terwijl dit slechts bij 16,2% van de vrouwelijke bezoekers het geval is ($X^2(DF=1)=15,4$ $P=0.001$). Naaste deze band met het geslacht, is ook het verband met de leeftijd statistisch significant ($X^2(DF=4)=12,8$ $P=0.012$). Het lezen van tijdschriften is bij de oudere bezoekers opvallend populairder: terwijl 38,2% van de 42-plussers tijdschriften leest in de bibliotheek, is dit slechts bij 15,8% van de 21-24 jarigen het geval. Net zoals mannen meer

tijdschriften lezen in de bibliotheek, lezen ze er ook vaker de krant dan de vrouwelijke bezoekers: 27,5% van de mannen vind je af en toe met een krant in de hand in de bibliotheek, terwijl dit maar voor 13,5% van de vrouwen geldt ($X^2(DF=1)=10,8$ $P=0.001$). Ook hier kan men het verband met de leeftijd statistisch significant noemen ($X^2(DF=4)=12,1$ $P=0.017$). De 42-plussers (35,8%) lezen opvallend meer kranten dan de jongere bibliotheekbezoekers.

De bibliotheek wordt verder in mindere mate bezocht voor het lenen van strips (16,1%) en video's (15,4%), om te studeren (12,1%), om fotokopieën te maken (12,1%) en voor het lenen van tijdschriften (11,8%) en cd-rom's (10,4%). 8,2% van de bezoekers komt naar de bibliotheek om inlichtingen in te winnen. Ook uitbreidingsactiviteiten, zoals tentoonstellingen of thema-standen, lokken relatief weinig nieuwsgierigen. Slechts 7,9% van de bezoekers zegt hiervoor naar de bibliotheek te komen.

De automatisering, het interbibliothecair leenverkeer en de aankoopssuggestie

Steeds meer bibliotheken gaan over tot het automatiseren van hun collectie. Met behulp van de geautomatiseerde catalogus kan men op een eenvoudige manier te weten komen of een bepaald boek aanwezig is of welke boeken er omtrent een bepaald onderwerp of van een bepaalde auteur in de bibliotheek te vinden zijn. Toch maakt ongeveer 25% van de bezoekers nooit gebruik van deze geautomatiseerde catalogus. De belangrijkste reden voor dit niet-gebruik is een gebrek aan kennis over de werking ervan. De meest gebruikte strategie is nog steeds het zoeken in de rekken zelf.

Een ander element in de automatisering is de VLACC – de Vlaamse geautomatiseerde Centrale Catalogus – waarin de zes COB's sinds 1987 hun collectie ontsluiten. Dit centrale bestand is een belangrijk hulpmiddel bij het interbibliothecair leenverkeer. Eenvoudig gesteld, kan men dankzij het interbibliothecair leenverkeer via de eigen bibliotheek een boek lenen uit een andere bibliotheek. Iets minder dan de helft (49,2%) van de bibliotheekgebruikers is echter niet op de hoogte van deze mogelijkheid. Nog minder bezoekers (42,9%) weten bovendien dat je ook een aankoopssuggestie voor een boek of cd kan doen.

De mening over de dienstverlening en het aanbod

Naast het gebruik zelf peilden we in ons onderzoek ook naar de mening van de bezoekers over de dienstverlening en het aanbod van de openbare bibliotheek. In het algemeen heerst er een grote tevredenheid onder de bibliotheekbezoekers. Het meest tevreden is men over de hulp en de vriendelijkheid van het personeel, de ligging van de bibliotheek en het inschrijvingsgeld.

Deze aspecten scoren allen goed bij minstens 95% van de bezoekers. Over de openingsuren is men het minst tevreden: 15% van de gebruikers uitte zijn ontevredenheid op dit vlak.

Over het aanbod boeken en cd's klagen de meeste gebruikers niet. Toch vindt één op vijf dat er wat meer informatieve boeken in het aanbod zouden mogen worden opgenomen. Omtrent het aanbod strips en anderstalige boeken klinkt er eveneens enige ontevredenheid. De cd-collectie stemt anderzijds wel tot een relatieve tevredenheid. Enkel het aanbod pop- en rockmuziek is volgens 21,1% nog voor verbetering vatbaar.

Het leenrecht

Het bibliotheekdecreet van 1978, dat nu nog steeds geldt, zorgde voor de spreiding, modernisering, professionalisering en kwaliteitsverbetering van de openbare bibliotheken. Naast deze verdiensten vertoont het decreet echter ook een paar zwakke plekken, die een individualisme en een gebrek aan afstemming tussen de bibliotheken onderling tot stand brachten (Vercruyssen, 1998: 3-10). De samenleving heeft de voorbije 20 jaar veranderingen ondergaan, wat gevolgen inhoudt voor de functies van de openbare bibliotheek. Zo worden in de huidige informatiemaatschappij de informatieve en de educatieve functie steeds belangrijker, terwijl tot voor kort voornamelijk de recreatieve functie in de openbare bibliotheek als primair werd beschouwd (Hinnekin, 1996b: 41; Hoflack, 1998: 19; Van Vaerenbergh, 1997: 94). Om deze redenen achten zowel het ministerie van Cultuur als de bibliothecarissen een nieuw bibliotheekdecreet, gebaseerd op samenwerking en schaalvergroting, noodzakelijk. Een poging om tijdens de vorige legislatuur een nieuw bibliotheekdecreet op punt te stellen, is wegens een gebrek aan stimuli, toekomstgerichtheid en dynamisme echter mislukt (Coymans, 1997: 128-136; Koren, 1998: 10-11). Toch achtte toenmalige minister van Cultuur Luc Martens het mogelijk dat er tegen het jaar 2001 een nieuw decreet op tafel ligt (Vlaminck, 1998: 10). Bovendien wordt er druk gediscussieerd over het uitvoeren van de wet op het leenrecht. Dit houdt in dat de bibliotheken twee frank per uitgeleend boek en vijf frank per uitgeleende cd of video zullen moeten betalen aan de auteursrechtenorganisaties, die deze opbrengst dan doorspelen naar de rechthebbenden (auteurs, componisten, muzikanten...). Mogelijk wordt er dan een vast bedrag van minimum 50 frank aangerekend voor elke ingeschreven bibliotheekgebruiker. De bibliotheken mogen dit geld verhalen op hun leners. Dit kan enerzijds gebeuren door een verhoging van het inschrijvingsgeld, anderzijds door de leners een bepaald bedrag per geleend boek te laten betalen. In ons onderzoek peilden we naar de reacties van de leden op de invoering van dit leenrecht, waarbij we hen de twee hiervoor beschreven mogelijkheden voorlegden. Uit de resultaten blijkt dat het leenrecht in beide gevallen een negatieve invloed zal hebben op het leden-

bestand. Wanneer men meer moet betalen – hetzij door hoger inschrijvingsgeld, hetzij door leengeld per boek – zal een deel van de leners afhaken. Het effect is wel dubbel zo groot bij het instellen van leengeld per boek. In dat geval zal 22% van de leden zich in de toekomst niet meer als lid laten registreren, terwijl dit bij het verhogen van het inschrijvingsgeld slechts voor 10,3% van de leden het geval is. Op basis van deze resultaten kunnen we verwachten dat een invoering van het leenrecht, samen met het op stapel staande nieuwe bibliotheekdecreet, belangrijke gevolgen zal hebben voor het ledenaantal en de toekomst van de openbare bibliotheek.

■ CONCLUSIE

De openbare bibliotheek kan vandaag de dag een modern informatiecentrum genoemd worden, dat steeds populairder wordt bij de Vlaamse bevolking. Sinds de jaren negentig kan men er niet meer alleen terecht om boeken, strips of cd's te lenen, naslagwerken en documentatiemappen te raadplegen en kranten en tijdschriften te lezen. Ook voor het lenen van video's, cd-rom's en cd-i's en om te surfen op het Internet is men in de openbare bibliotheek aan het juiste adres. Toch blijkt uit ons onderzoek dat een groot aantal bezoekers niet op de hoogte is van deze mogelijkheden en enkel naar de bibliotheek komt om klassieke materialen als boeken en cd's te lenen. Een opvallend onderzoeksresultaat is dan ook dat de gebruiker zeer tevreden is over de bibliotheekservice, maar vaak niet weet wat men er precies kan lenen. Zo is slechts 56,1% van de bibliotheekbezoekers op de hoogte van de aanwezigheid van cd-rom's in de collectie, en weet 31,4% van hen niet of ze er video's kunnen lenen. Over de aanwezigheid van cd-i's is er een nog grotere onwetendheid: hiervan weet amper 24,6% van de bezoekers of ze al dan niet tot de collectie behoren. Ook 'Bibnet', de website van de openbare bibliotheken, werd nog niet door alle bibliotheekbezoekers ontdekt. Alhoewel men in elke openbare bibliotheek op het Internet kan surfen, is 3 op 10 bezoekers hier niet van op de hoogte en is 2,6% er zelfs van overtuigd dat dit niet mogelijk is. De bibliotheekbezoeker is dus wel een tevreden klant, maar op het gebied van kennis over de mogelijke diensten kan hij/zij nog onwetend worden genoemd. De vraag is dan waaraan dit te wijten valt. Moeten we de oorzaak zoeken in een gebrek aan interesse bij de gebruikers? Zijn de meeste gebruikers gewoonweg niet geïnteresseerd in het lenen van cd-rom's of cd-i's? Ligt de reden in de onbekendheid van en met het product? Weten bepaalde gebruikers niet wat een cd-rom of cd-i is? Of ligt de verklaring eerder bij de bibliotheekservice zelf? Is er vanwege de bibliothecarissen een gebrek aan informatieverlening omtrent de collectie aan de bezoekers? Staan deze informatiemedia op een verkeerde – of weinig opvallende – plaats opgesteld in de bibliotheek? Of is een mix van deze redenen verantwoordelijk?

Deze vragen kunnen we op basis van ons onderzoek echter niet beantwoorden. Ze kunnen dan ook als een oproep tot nader onderzoek geïnterpreteerd worden, zodat de bibliotheekservice nog meer op maat van het publiek kan worden afgesteld.

NOOT

- 1 De bezochte bibliotheken zijn de COB's van Brugge, Gent, Antwerpen, Hasselt, Leuven en Brussel en de POB's van Kortrijk, Hooglede, Dendermonde, Aalter, Mechelen, Berlaar, Beringen, Diepenbeek, Opwijk en Diest.

LITERATUURLIJST

- Billiet, J.B. (1995) *Methoden van sociaal-wetenschappelijk onderzoek: Ontwerp en dataverzameling*. Leuven: Acco.
- Cooymans, J. (1997) 'Bibliotheken in verhoogde staat van paraatheid', *Bibliotheek- & Archiefgids*, 73(4): 128-136.
- De Cock, K. (1999) *De openbare bibliotheek: Een onderzoek naar de gebruikers en niet-gebruikers*. Leuven: Verhandeling Departement Communicatiewetenschap: K.U.Leuven.
- Dekens, J. (1994) *Performance measurement in de openbare bibliotheek*. Antwerpen: VVBAD.
- Heymans, F. (1996) *Nu van hoogerhand... Vijfenzeventig jaar Vlaamse Vereniging voor Bibliotheek-, Archief- en Documentatiewezen*. Gent: VVBAD.
- Hinnekind, H. (1996a) 'Bibliotheekgebruikers en bibliotheekgebruik in Vlaanderen', *Gids Sociaal-cultureel en Educatief Werk*, (14): 55-75.
- Hinnekind, H. (1996b) 'De educatieve functie van de openbare bibliotheek', *Gids Sociaal-cultureel en Educatief Werk*, (15): 41-52.
- Hoflack, M. (red.) (1998) *Bibliotheken bouwen in Vlaanderen: Twintig jaar openbare bibliotheekbouw 1978-1997*. Antwerpen: VVBAD.
- Koren, M. (1998) 'Ronde van Vlaanderen: Ontwikkelingen in het Vlaamse bibliotheekwerk', *Bibliotheekblad*, (22): 10-13.
- Luyten, M. (1997) 'Bibnet, website van Vlaamse bibliotheken', *VCVO Nieuwsbrief*, oktober(8): 16-17.
- Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap (1998) *Jaarverslag 1997 dienst openbaar bibliotheekwerk*. Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.
- Schneiders, P. (1985) *Papieren geheugen: Boek en schrift in de Westerse wereld*. Weesp: Fibula-Van Dishoeck.
- Schneiders, P. (1991) *Van kleitablet tot databank: Een geschiedenis van de informatievoorziening*. Den Haag: NBLC.
- Van Baelen, C. (1995) 'Lees-, leen- en koopgedrag t.o.v. boeken in Vlaanderen', *Mediagids: boeken*, (32): 33-42.
- Van Breugel, S.W.F.M. & Slot, E.J. (1994) *Beroepsprofiel bibliothecaris openbare bibliotheken*. Den Haag: NBLC.

- Van Vaerenbergh, J. (1990) *Een machtig middel van beschaving: 125 jaar stedelijke bibliotheek Leuven*. Leuven: Peeraer.
- Van Vaerenbergh, J. (1997) 'De openbare bibliotheek: Van volkszaak naar bevolkingszaak', *Bibliotheek- & Archiefgids*, 74(3): 91-95.
- Vercruyssen, A. (1998) 'Twintig jaar bibliotheekdecreet: Een herziening dringt zich vroeg of laat op', *Klapper*, (2): 3-10.
- Vlaminck, M. (28/10/1998) 'Auteurs vragen loon naar werken', *De Standaard*: 10.
- X (30/11/1994) 'Boeken onderzoek Vlaanderen', *Tijdingen*: 14-20.
- X (27/11/1996) 'Het boekbedrijf in Vlaanderen 1995', *Tijdingen*: 4-6.

AUTEUR

Karen De Cock is als wetenschappelijk medewerker verbonden aan het Departement Communicatiewetenschap van de K.U.Leuven.

Dit artikel is gebaseerd op haar verhandeling *De openbare bibliotheek: een onderzoek naar de gebruikers en niet-gebruikers*, juli 1999.

Convergentie van telecom, media en informatietechnologie, en de gevolgen voor de regelgeving

Ulrike Maris

SAMENVATTING

In onze huidige samenleving, de 'Informatiesamenleving', doet zich langzaam een integratie voor van verschillende soorten diensten in een netwerk waarlangs alle vormen van informatieverkeer kunnen plaatsvinden, 'convergentie' genoemd. In dit artikel wordt het principe van convergentie toegelicht met haar bijzondere technologische en regulatorische karakteristieken. In het bijzonder wordt nagegaan of de tussenkomst van de overheid bij dit verschijnsel wenselijk is. Een antwoord op deze vraag wordt verkregen aan de hand van een kritische analyse van het Europees Groenboek inzake de convergentie van de sectoren telecommunicatie, media en informatietechnologie, en de gevolgen voor de regelgeving.

Sleutelwoorden: informatiesnelweg, convergentie, beleidsstudie, Internet

■ DE INFORMATIESAMENLEVING

Dagelijks worden we in ons huidig taalgebruik geconfronteerd met termen als 'informatiesnelweg', 'cyberspace' en 'Internet'. Maar wat dienen wij ons eigenlijk voor te stellen bij dergelijke noties? In zijn rede voor 'The National Press Club' op 21 december 1993 omschreef Al Gore, vice-president en huidig presidentskandidaat van de Verenigde Staten, de *elektronische snelweg* als een wereldwijd netwerk waarover alle communicatie tussen bedrijven, organisaties en particulieren zal plaatsvinden, waarbij radio- en televisietoestel zijn samengesmolten tot één apparaat, dat is aangesloten op één uitgaande kabel die zorgt voor de verbinding met het wereldwijde netwerk (De Roos et. al., 1996: 84). De informatiesnelweg is, anders gezegd, een metafoor voor *convergentie*, de samensmelting van voorheen afzonderlijke communicatiemiddelen tot één alomvattende infrastructuur. Via deze ene digitale infrastructuur zullen alle denkbare telecommunicatie- en informatiediensten geïntegreerd in eenieders huiskamer worden aangeboden: zowel de elektronische kranten, videospelletjes, telefoon- en faxdiensten, elektroni-

sche post, financiële verrichtingen, enzovoorts (Valcke, 1998; Loader, 1998: 3). Ook radio- en televisieprogramma's zullen *interactief* worden aangeboden via de globale informatiesnelweg: men bestelt en betaalt nog enkel de programma's die men wenst te bekijken (Valcke, 1998). Het *Internet* - de wereldwijde koppeling van lokale, nationale en internationale computernetwerken - kan als de voorloper van deze papierloze snelweg worden beschouwd. De elektronische snelweg is dus een ruimer concept dan het Internet.

De technische middelen die de gebruiker in staat moeten stellen tot een snelle en efficiënte interactieve uitwisseling van beeld, geluid en tekst te komen, staan momenteel echter nog niet helemaal op punt. De communicatie via het Internet geschiedt nu namelijk nog via een mengeling van glasvezel, straalverbindingen en (vooral nog veel) koperdraad (De Roos et. al., 1996: 84). De vervanging van de klassieke bekabeling door glasvezel zal een belangrijke stap zijn naar een degelijke informatiesnelweg.

Bij het doornemen van de uitgebreide literatuur die aan dit item wordt gewijd, blijkt dat de meeste auteurs onderkennen dat de nieuwe telecommunicatiemethodes een belangrijke impact zullen hebben op onze leefwereld. Zij zijn van mening dat, niettegenstaande de elektronische snelweg nog niet optimaal functioneel is, het nu reeds duidelijk is dat in de - nabije - toekomst een overgroot deel van het economische en sociale leven op de informatiesnelweg zal plaatsvinden (Van Eecke, 1997: 1-4). *Liberalisering* en convergentie¹ wekken bij politici (niet in het minst in de Europese Commissie) en marktspelers aanzienlijke verwachtingen met betrekking tot de komst van een informatiesnelweg en -maatschappij.

In zijn boek *'Er zijn geen economische problemen'* merkt Mark Eyskens op dat 'de maatschappelijke en persoonlijke levensuitdaging (...) de vraag betreft: hoe verandering omzetten in menselijke vooruitgang?' (Eyskens, 1999: 87). Dat is naar ons gevoel de boodschap die we moeten opvolgen. Het is zinloos om tot in het oneindige door te gaan op de vraag welke voor- en nadelen een nieuwe soort samenleving zal bewerkstelligen. Eerder dan de nieuwe ontwikkelingen te willen afbreken, is het dan ook van belang in te zien dat de voornoemde maatschappelijke veranderingen risico's inhouden, waardoor het absoluut noodzakelijk is dat de vraag wordt gesteld of de rechtszekerheid in onze maatschappij nog op voldoende wijze wordt gegarandeerd. In deze context werd in de Belgische senaat enige tijd geleden geopperd dat

voor de meeste uitdagingen (...) een interventie van de overheid noodzakelijk is. Anders dreigt het verschijnsel van de informatiesnelwegen de meest meedogenloze maatschappelijke ontwikkelingen van de laatste jaren (uitsluiting, toenemende ongelijkheid, isolement van het individu, technologisch analfabetisme, ...) nog meer in de hand te werken. (Van Eecke, 1997:4)

Of de tussenkomst van de overheid - inderdaad - wenselijk is, zal worden aangetoond aan de hand van een kritische analyse van het Europees Groenboek met betrekking tot de convergentie van de sectoren telecommunicatie, media en informatietechnologie, en de gevolgen voor de regelgeving.

Tot slot willen we hier nog opmerken dat de juridische principes die men nu probeert toe te passen op het communicatieverkeer over het Internet, tevens gelden voor de informatiesnelweg. Voor de eenvoudigheid worden vrije meningsuiting op het Internet en op de informatiesnelweg verder in dit artikel als synoniemen gehanteerd.

■ CONVERGENTIE

Karakteristieken

Door digitalisering zijn telecommunicatie en audiovisuele media op infrastructuurniveau in wezen hetzelfde. Beide transporteren informatie op elektronische wijze. Toch kent de informatiemarkt op dit moment (nog altijd) een gesegmenteerde marktbenadering, waarbij de telecommunicatiesector en de audiovisuele mediasector als twee afzonderlijke deelmarkten worden gezien. Vroeger opereerden binnen elk van deze deelmarkten slechts enkele dominante monopolistische spelers,² die hun diensten leverden via hun eigen infrastructuur (Smits & De Vries, 1993: 53). Het profiel van deze binaire informatiesector was dan ook gekenmerkt door horizontale specialisatie en verticale integratie (Slaa, 1991: 71-90).

Doordat alle soorten informatie nu herleid kunnen worden tot een aantal bits, en doordat deze bits in gecomprimeerde vorm verstuurd kunnen worden over alle soorten infrastructuur, brokkelt de traditionele divergente marktstructuur³ langzaam af: er steken allerlei tussenvormen van elektronische informatievoorziening de kop op. Ten gevolge van een verticale versnippering van de activiteiten van productie, transport en gebruik van informatie zijn de bestaande machtsmonopolies vandaag problematisch geworden. Slaa (1991: 71-90) heeft het in dit verband over horizontale diversificatie en verticale differentiatie: operatoren die vroeger ofwel op de telecommunicatiemarkt, of op de omroep actief waren, diversifiëren nu hun activiteiten door zich op de aanpalende deelmarkt te begeven (horizontale diversificatie). Vandaag is de producent van boodschappen niet noodzakelijk meer dezelfde als degene die het transport ervan verzorgt of die de eindapparatuur ervoor op de markt brengt (verticale differentiatie). Gevolg van deze evolutie is dat openbare informatie tevens wordt aangeboden via traditionele telecommunicatie-infrastructuur, terwijl voor private informatie nu ook gebruik wordt gemaakt van de kabelinfrastructuur (Hammond, 1995: 20).

Technologische aspecten

Tegenwoordig is niet enkel de kabel geschikt voor verschillende diensten, ook omroepzenders zijn geschikt voor het transport van data en de telefoonnetten voor spraak, tekst, data én beeld. Zo ook nemen de mobiele toepassingen - mobiele telefonie en mobiel datatransport - toe (Wagner, 1998: 15). Twee factoren spelen hierbij een belangrijke rol. In eerste instantie kunnen we de digitalisering van elektronische informatie⁴ naar voren schuiven: digitalisering maakt capaciteit en afstand voor communicatie steeds minder bepalende factoren. Als tweede factor kunnen we de vervanging van de bestaande coaxkabels in de telefoon- en kabeltelevisienetten door glasvezel aanhalen. Deze laatste heeft als voordelen ongevoelig te zijn voor storingen en over een hoge betrouwbaarheid te beschikken naast een bijna ongelimiteerde capaciteit (Kalkman et al., 1995: 3).

Beide technische vernieuwingen zullen uiteindelijk leiden tot de integratie van verschillende soorten diensten in een netwerk waarlangs alle vormen van informatieverkeer kunnen plaatsvinden, verder convergentie genoemd. Hoe deze geïntegreerde vorm van de eindapparatuur er uitziet en wat de praktische gevolgen ervan zijn, zal blijken uit de volgende schematische weergave: 'het lagenmodel'.

Het lagenmodel⁵

Bruno Vanneuille stelt *de traditionele informatiemarkt* (met een momenteel nog steeds opgaande, doch langzaam afbrokkelende structuur van de segmentering op grond van de soort informatie die wordt getransporteerd - telefoongesprek versus televisieprogramma -) schematisch voor als volgt:

Schema 1: De traditionele informatiemarkt (Vanneuille, 1996: 30)

	Omroep	Telecommunicatie
Dienst	één vorm van openbare informatie: omroep of teledistributie	enkele vormen van niet-openbare informatie: telefonie, telefax, ...
Infrastructuur	CATV, ether, satelliet	PSTN, ether, satelliet
Eindapparatuur	televisie	telefoon

De informatiemarkt *na convergentie* ziet er volgens Vanneuille zo uit:

Schema 2: De informatiemarkt na convergentie (Vanneuville, 1996: 36)

	Informatie
Dienst	breed gamma van openbare informatie tot niet-openbare informatie
Infrastructuur	CATV, PSTN, ether, satelliet
Eindapparatuur	geïntegreerde pc/tv/telefoon/telex

Door dit laatste schema wordt concreter wat nu - technologisch gezien - precies wordt verstaan onder het principe van convergentie tussen omroep en telecommunicatie. Het is duidelijk dat de grens tussen de soort informatie en de wijze waarop deze informatie wordt behandeld en getransporteerd, vervaagt.

Vanneuville maakt een onderscheid op vier niveaus van convergentie (Vanneuville, 1996: 29-30):

1. *Diensten*: naast de klassieke vormen van informatieoverdracht ontstaan een aantal 'nieuwe diensten', die zich ergens bevinden in de 'grijze zone' tussen telefonie en teledistributie, omdat zij kenmerken vertonen van beide. Een treffend voorbeeld hiervan is 'video-on-demand', wat wil zeggen dat wij slechts die beelden te zien krijgen waarvoor wij betaalden.
2. *Infrastructuur*: de voorheen gespecialiseerde netwerken van onder meer telefoon- en kabelmaatschappijen kunnen nu niet enkel op elkaars traditioneel terrein komen, maar zijn ook geschikt voor het transport van de nieuwe diensten uit de grijze zone.
3. *Eindapparatuur*: vroeger diende men over een telefoon te beschikken om te kunnen telefoneren, en over een televisietoestel om televisie te kunnen kijken. Maar deze activiteiten en nog veel meer zullen in de toekomst kunnen plaatsvinden met behulp van een geïntegreerd eindapparaat dat de functies van televisie, telefoon en netwerkcomputer combineert.
4. *Bedrijfseconomisch*: men ziet bedrijven uit voorheen gesegmenteerde deelmarkten over de grenzen van hun traditioneel werkterrein uitkijken naar winstgevendende activiteiten in de convergerende informatiemarkt.

Regulatorische aspecten

We hebben nu gezien welke technologische principes er achter de convergentie van omroep en telecommunicatie schuilgaan, en welke de gevolgen ervan zijn in de praktijk. Uiteraard wekt deze explosie van telecommunicatie- en informatie-industrieën hoge verwachtingen van economische heropleving en groei.⁶ Maar, laat convergentie dan wel voor vele betrokkenen de

grote technologische stap voorwaarts betekenen, deze vernieuwingen blijven uiteraard niet zonder gevolg op regulatorisch vlak. De volgende schema's maken duidelijk waarom convergentie regulatorische vragen oproept.

Schema 3: De vier 'informatieverkeerspatronen'
(Bordewijk & Van Kaam, 1982: 32)

	Centraal informatiebestand	Individueel informatiebestand
Centrum kiest onderwerp en tijdsbestek	allocutie	registratie
Individu kiest onderwerp en tijdsbestek	consultatie	conversatie

Laten we eerst een korte omschrijving geven van de informatieverkeerspatronen allocutie, registratie, consultatie en conversatie (Fauconnier, 1990: 209-211):

1. *Allocutie*: een in een informatiecentrum samengesteld informatiepakket wordt gelijktijdig aan alle leden van een ontvangersgroep doorgespeeld op een door het centrum bepaald tijdstip en in een door het centrum te bepalen tempo (voorbeeld: een omroep).
2. *Registratie*: een centrum verzamelt van bij een groep bronnen beschikbare informatie over een door het centrum te bepalen tijdstip en in het door het centrum te bepalen tempo (voorbeeld: een bevolkingsregister, registratie van bestellingen op een telecommunicatieve manier zoals bij telebanking, televoting, ...).
3. *Consultatie*: individuele leden van een gemeenschap raadplegen op door hen gekozen tijdstippen door hen bepaalde onderwerpen en zelfs veelal in een door hen bepaald tempo een informatieverzameling (voorbeeld: een databestand, teletekst).
4. *Conversatie*: twee of meerdere informatiecentra wisselen aan elkaar informatie uit op door hen afgesproken tijdstippen en in zekere zin ook volgens een onderling overeengekomen tijdschema (voorbeeld: een telefoongesprek).

Samenvattend zeggen Bordewijk en Van Kaam over het voorgaand schema het volgende: bij *allocutie* bepaalt het centrum onderwerp en tijdsbestek en put daarbij uit de eigen informatieverzameling. Bij *conversatie* bepalen de conversatiedeelnemers gezamenlijk onderwerp en tijdsbestek, puttend uit de eigen geheugeninhoud. Bij *consultatie* bepaalt het centrum de inhoud van het informatiebestand en de informatietrekkende deelnemers onderwerp en tijds-

bestek. Bij *registratie*, tenslotte, keren de rollen om vergeleken bij consultatie (Bordewijk & Van Kaam, 1982: 32).

Bovenstaand kader kan worden omschreven als het klassieke, het traditionele, omdat elke vorm van communicatie vrij eenvoudig onder één van de vier segmenten is onder te brengen. Het traditionele juridische begrippenkader is geënt op een dergelijke segmentering. Maar tegen de achtergrond van een convergerende realiteit wordt het problematisch, want wanneer nu op een gegeven moment een 'nieuw' medium de kop opsteekt, kan het situeren van dat medium in bovenstaand schema moeilijkheden met zich meebrengen. In dat verband merkt Jean-Claude Burgelman op dat 'dé groep van nieuwe media niet bestaat.' Hij stelt dat hoe meer karakteristieken tussen media onderling overeenkomen, hoe groter de kans is dat men heeft te maken met klassieke media. Toch voegt hij hier meteen aan toe dat 'er wel degelijk randgevallen bestaan.' In dat geval moeten wij ons de vraag stellen of het gaat om traditionele media die op een nieuwe wijze worden verspreid dan wel om een totaal nieuw medium (Burgelman, 1996:2). Het gaat in dergelijke gevallen om media die ontstaan uit het principe van convergentie.

Bijvoorbeeld het Internet: het hoeft geen verwondering te wekken dat omtrent dit medium allerhande regulatorische vragen de kop opsteken, het introduceerde een fundamentele vernieuwing, met name de many-to-many communication; geen enkel ander medium laat immers toe dat iedere ontvanger ook een uitzender kan zijn, waardoor het ontsnapt aan elke centrale controle. (Internet kan - binnen het voorgaande schema bekeken - van allocutie naar consultatie verschuiven).

Een van de moeilijkheden die uit de mogelijke opdeling van de openbare communicatie op het Internet⁷ voortvloeit, is dat elk van deze toepassingen verschillende antwoorden vereisen van een eventuele regelgeving. Bovendien dient - wat de inhoud zelf betreft - een onderscheid te worden gemaakt tussen *onwettelijke* en *schadelijke* inhoud. Dit vormt een bijkomende moeilijkheid. Onwettelijke inhoud zijn strafrechtelijke inbreuken, zoals bijvoorbeeld een site die teksten of beelden reproduceert zonder de wetgeving inzake auteursrechten na te leven. Een schadelijke inhoud is bijvoorbeeld een website die uitgesproken gewelddadige beelden bevat die schadelijk zijn voor zwakke Internetgebruikers (zoals kinderen).

Zoals moge blijken, is de problematiek betreffende het Internet fundamenteel verscheiden en wisselend. Dit is een essentieel element, dat in rekening moet worden gebracht bij het opstellen van controlesystemen.

Schema van Burgelman

In het artikel 'Naar een nieuwe benadering van het publieke communicatiemodel. Een kritische analyse van de belangrijkste strijdpunten en assumpties

in het Westeuropees communicatiebeleid' reikt Burgelman nog een ander schema aan:

Schema 4: De markt voor informatieverkeer (Burgelman, 1995: 204)

	Telecommunicatie	Omroep
Dienst	telefonie	radio/televisie
Patroon	point to point/individueel	point to multipoint
Tijdstip	vrij te kiezen	bepaald door zender
Gefinancierd	door inschrijving	licentie/reclame/overheid
Gebruik	individueel	collectief
Regulering	vrijheid van communicatie	inhoudelijk gereguleerd
Gezien als	economisch goed	cultureel goed
Industrie	telecom-operatoren	omroeporganisaties

Zoals gezegd, wordt de markt voor informatieverkeer momenteel nog altijd opgedeeld in twee afzonderlijke deelmarkten: enerzijds deze van de telecommunicatie, anderzijds die van de omroep. Bijgevolg vormt het traditionele juridische kader - dat is geënt op deze dualiteit - vandaag nog altijd de hoeksteen van het recht aangaande de informatiemarkt. Wanneer nu telecommunicatie en omroep worden geïntegreerd in één transmissietechniek (de convergerende realiteit), wordt ook de zogenaamde juridische divergentie tegen deze achtergrond problematisch. Want, zoals we uit het schema van Burgelman kunnen afleiden, verschillen omroep en telecommunicatie regulatorisch grondig.

Nu alle diensten over alle netwerken kunnen worden getransporteerd, wordt de overheid geconfronteerd met talloze vragen. Zo stelt zich het probleem van wat convergentie betekent voor de vrijheid informatie te uiten en te ontvangen, tot waar de zorgtaak van de overheid gaat, of er verplichtingen dienen te worden opgelegd aan de aanbieders van bepaalde diensten, enzovoorts. Het zou ons in dit artikel echter te ver leiden deze problematiek in haar geheel ten gronde te ontrafelen. Hier wordt enkel nagegaan welke voorstellen het Europees Groenboek (met betrekking tot de convergentie van telecommunicatie en omroep, van 3 december 1997) doet, aansluitend op haar basisidee dat het verkrijgen van een regulatorisch rechtssysteem van cruciaal belang is in het verzekeren van alle voorspelde verwachtingen in de wereldeconomie.

■ HET GROENBOEK MET BETREKKING TOT DE CONVERGENTIE VAN DE SECTOREN TELECOMMUNICATIE, MEDIA EN INFORMATIETECHNOLOGIE, EN DE GEVOLGEN VOOR DE REGELGEVING

Wat is een Groenboek en wat is haar functie?

In het Groenboek (European Commission, 1997) met betrekking tot de convergentie van de sectoren telecommunicatie, media en informatie-technologie (IT) wordt het probleem dat samenhangt met de aard en de snelheid van de transformaties van de informatie-industrieën, onderkend. Meer nog, dit Groenboek, voorgelegd door de Europese Commissie op 3 december 1997, is ontstaan vanuit de idee dat er een diepgaand debat op gang diende te komen aangaande deze problematiek, en meer bepaald wegens de uiteenlopende standpunten die weerklinken met betrekking tot de adequaatheid van bestaande regulatorische kaders om met de veranderende omgeving om te gaan. Het Groenboek analyseert onderwerpen, maakt mogelijke oplossingen kenbaar en roept vragen op voor publieke commentaar. Het neemt evenwel geen standpunten in. We zouden een Groenboek (en dus ook dat omtrent convergentie) eigenlijk het best kunnen omschrijven als de eerste stap in het creëren van een (nieuw) beleid, daar het met haar afgewerkte voorstellen het debat opent.

Volgens dit Groenboek is het meest relevante voorbeeld voor de nood aan een dergelijk debatplatform het Transmission Control Protocol/Internet Protocol (TCP/IP). TCP/IP heeft zich ontwikkeld tot een de facto netwerk protocol voor het Internet, dat het mogelijk maakt dat het Internet alle elementen van de multimedia kan transporteren (tekst, beeld, bewegende beelden en geluid) (European Commission, 1997)

Voorstellen vanuit het Groenboek aangaande de problematiek rond convergentie

Dus met de bedoeling een debat op gang te brengen (eerder dan reeds bepaalde standpunten in te nemen), zet 'hoofdstuk V: principes en opties voor de toekomst' van het Groenboek een aantal principes uiteen die in een gemeenschappelijke basis zouden kunnen voorzien met betrekking tot de sectoren die te maken hebben met convergentie (zie 'V.1. Principes voor toekomstig regelingsbeleid in de sectoren die te maken hebben met convergentie') (European Commission, 1997):

1. Regulering moet worden gelimiteerd tot wat strikt noodzakelijk is om duidelijke doelstellingen te bereiken. Met andere woorden: de overheid moet overregulering vermijden, geen volledig nieuwe regulering in het leven roepen, maar bestaande regels vervangen door beter passende.
2. Toekomstige regulering moet tegemoetkomen aan de noden van de gebruikers.
3. Regulatorische beslissingen moeten worden geleid door een nood aan een duidelijk omljnd kader.
4. Publieke autoriteiten moeten bij de uitbouw van bestaande concepten van universele diensten in de telecommunicatie en de publieke diensten trachten te verzekeren dat iedereen in staat is deel te nemen aan de informatie-maatschappij.
5. Onafhankelijke en effectieve regulatoren zullen centraal zijn binnen een convergerende omgeving. (De stijgende competitie die teweeg wordt gebracht door convergentie, onderstreept de nood aan effectieve en onafhankelijke regulatoren).

Verderop in ditzelfde hoofdstuk - onder punt 'V.2. Opties voor regulatorische ontwikkeling' - stelt de Europese Commissie dat bij een beschouwing van de mogelijke regulatorische oplossingen het beter is een succesvolle formule te ontwikkelen dan een flexibel kader voor nieuwe types van diensten. Hieronder wordt het volgende verstaan: er zou moeten worden gezorgd voor een formule die in non-discriminatorische marktvoorwaarden voorziet en die ervoor zorgt dat tegemoet wordt gekomen aan de belangen van de gebruikers. Dit Groenboek kan echter geen specifiek tijdschema (dus van waar en wanneer bepaalde voorstellen dienen te worden uitgewerkt) voorstellen, maar de Commissie wil in het debat de aandacht toespitsen op drie basisopties voor regulatorische ontwikkelingen:

Optie 1. *Bouwen op bestaande structuren.*

De gevestigde principes dienen te worden uitgebreid naargelang de vragen van een competitieve markt en de uitdagingen van nieuwe technologieën en diensten. De aard van de verandering wordt ingegeven door de snelheid van de vernieuwing en de effectiviteit van de competitie. Een dergelijke aanpak zou de nood aan verandering in de nabije toekomst minimaliseren.

Optie 2. *Een apart regulatorisch model voor nieuwe activiteiten ontwikkelen, dat dan naast de telecommunicatie- en omroepregulering bestaat.*

In essentie zou voor een breed gamma van diensten het resultaat hiervan zijn, zich weg te bewegen van op technologie of op platform gebaseerde grenzen, naast een bestaand (meer aangepast) kader voor traditionele telecommunicatie- en omroepactiviteiten.

De voornaamste moeilijkheid bij een dergelijke aanpak is een opdeling maken tussen welke diensten deel uitmaken van de traditionele dienstensector en welke behoren tot de nieuwe dienstenwereld.

Optie 3. *Een nieuw regulatorisch model progressief introduceren dat de gehele reeks van zowel bestaande als nieuwe diensten omvat.*

Een dergelijke aanpak zou betekenen dat onze gehele huidige regulatorische omgeving zou moeten worden herzien. Dit impliceert niet noodzakelijk een hele nieuwe reeks van wetten, maar eerder een onderzoek naar hoe bestaande kaders kunnen worden aangepast ten einde flexibiliteit te promoten. Deze optie behelst dus niet noodzakelijk een plotse vernietigende verandering; er zou voldoende tijd zijn om van het oude naar het nieuwe regime over te gaan.

■ BESLUITEN MET BETREKKING TOT DE PROBLEMATIEK ROND CONVERGENTIE

Wij worden verplicht in het raamwerk van de technische ontwikkelingen te denken. De nieuwe ontwikkelingen te willen afbreken, is dan ook compleet zinloos: de discussie is niet de motor van de ontwikkeling. De kernvraag is wel: 'Wat willen wij eigenlijk met onze wereld?' Daarbij gaat het dan niet of wij technologie wensen, maar welke technologie wij willen, in welk tempo wij die willen invoeren, enzoverder. Hierbij is het van kapitaal belang dat wij het veranderingsproces leren beheersen en maatregelen nemen. Dat is waarschijnlijk de enige manier om de ontwikkelingen te sturen en enigszins in rechte banen te leiden.

De inleiding van het Groenboek draagt wel de titel 'Naar een aanpak voor de informatiesamenleving', maar die aanpak wordt in het Groenboek niet nader uitgewerkt. Daarbij kan men zich toch wel de bedenking maken dat indien er geen fundamentele visie op de ontwikkeling van de informatiemaatschappij ten grondslag ligt aan de reflectie over de (gewenste) gevolgen van convergentie, elk regelgevend kader een fundament mist. Verder wordt convergentie in dit Groenboek vooral gezien als een zich autonoom ontwikkelend proces. Technologische ontwikkelingen zorgen voor een enorme toename in omvang en verscheidenheid van telecommunicatie- en mediadiensten. De vraag welke gevolgen dat voor de samenleving heeft, wordt nauwelijks gesteld, laat staan beantwoord. Het begrip 'convergentie' wordt in het Groenboek niet eens expliciet gedefinieerd.

Onder punt 'V.1. Principes voor toekomstig reguleringsbeleid in de sectoren die te maken hebben met convergentie' zet het Groenboek een aantal principes uiteen die in een gemeenschappelijke basis zouden kunnen voorzien met

betrekking tot de sectoren die te maken hebben met convergentie. Punten 2 en 4 ervan houden rekening met de gebruikers: toekomstige regulering moet tegemoetkomen aan de noden van de gebruikers en iedereen moet kunnen deelnemen aan de informatiemaatschappij. Zulks trachten te realiseren, is inderdaad van het grootste belang ten einde de kloof tussen de niet (of nauwelijks) en wel geïnformeerden zoveel mogelijk te dichten. In deze context kan worden gesteld dat het Groenboek onvoldoende aandacht besteedt aan de maatschappelijke en culturele betekenis van (massa-)communicatie en de rol van de burger/consument. Zoals uit punten 2 en 4 blijkt, wordt de rol van de gebruiker in de informatiesamenleving wel belangrijk geacht, maar voorstellen aangaande de manier waarop er tegemoet aan kan worden gekomen, worden niet echt gedaan.

Over de rol van regelgeving stelt het Groenboek terecht dat dit geen doel is maar een middel. Een middel om naast marktwerking uiteenlopende sociale, economische en algemene beleidsdoelstellingen te bereiken. Opvallend is dan toch de dominante negatieve visie op regelgeving die het Groenboek weerspiegelt. Regels worden gezien als beperkingen van de vrijheid, waardoor allerlei ontwikkelingen worden gehinderd. Maar, uitgaande van een verband tussen individuele vrijheid en een publiek goed, kunnen regels juist vrijheid verzekeren.

Wat nu met de regulatorische aspecten rond de nieuwe technologische middelen? De toegankelijkheid van informatie- en communicatiekanalen is van een heel groot maatschappelijk belang. Daarom dient – zeker in beginsel – de ontwikkeling van de informatiemaatschappij aan de markt te worden overgelaten. Dit, tenzij het bevorderen van een evenwichtige samenleving en het verwerven van een sterke internationale positie zo belangrijk zijn dat in een telecommunicatiemarkt (die in verregaande mate is geliberaliseerd en waarin op alle onderdelen concurrentie kan ontstaan) het van belang is om specifieke regels te stellen op grond waarvan een aantal aspecten van algemeen belang zeker worden gesteld. Hier kunnen onder meer worden genoemd de regeling van de bescherming van de persoonlijke levenssfeer en de regeling van het gebruik van openbare telecommunicatienetwerken in bijzondere omstandigheden.

Een geleidelijke aanpassing van het bestaande vlechtwerk van wetgeving (optie 1) geniet onze voorkeur. Optie 2, specifieke aparte wetgeving voor nieuwe diensten, wordt niet nagestreefd in verband met de rechtsonzekerheid die wordt gecreëerd omdat op voorhand niet duidelijk is onder welk wettelijk regime bepaalde diensten vallen. Daarenboven blijkt de huidige wetgeving momenteel afdoende om te worden uitgebreid tot de elektronische snelweg (en dus ook tot het Internet) (Maris, 1999: 38-42). Al sluiten we deze optie niet geheel uit, indien aparte wetgeving voor bepaalde informatiediensten

onvermijdelijk wordt geacht en tot de meest beperkte regeldruk leidt. Optie 3 kan de komende jaren in beeld komen door periodieke evaluaties van de effectiviteit van bestaande (sectorspecifieke) wet- en regelgeving of continue 'monitoring' van feitelijk optredende ontwikkelingen, al zal dat laatste uiterst moeilijk blijken, want wie of wat is geschikt om al die snelle evoluties bij te benen?

Vooralsnog zullen er wel degelijk verschillen in ordening blijven bestaan tussen de markt van informatiediensten en de markt van telecommunicatiediensten. Immers, op de eerstgenoemde markt is informatie het te verhandelen goed en op de markt van communicatiediensten wordt gehandeld in transport/transmissie. Een geschikt onderscheid voor de regelgever zou kunnen zijn een zogenoemd lagenmodel, waarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen infrastructuur, het transport van gegevens en de inhoud van gegevens. Deze drie lagen kunnen ieder een ander optreden van de regelgever vergen.

■ CONCLUSIE

In de totaliteit bekeken, bieden de ontwikkelingen van de informatiemaatschappij heel wat mogelijkheden. Ten gevolge van de integratie van verschillende soorten diensten in één netwerk (de convergentie van telecom en omroep) worden technologische opportuniteiten gecreëerd die tot voor kort niet bestonden. In dat opzicht komt het de openbare verantwoordelijken toe op deze evolutie in te spelen, zowel ter verbetering van de samenleving, als ter bevordering van de ontwikkeling van de telecommunicatiesector, laatstgenoemde om de communicatiemogelijkheden verder te ontplooien. Maar die instanties moeten deze ontwikkeling ook omkaderen. Enerzijds, om te vermijden dat de informatiesamenleving een factor zou zijn die de dualisering van de maatschappij in de hand werkt, anderzijds, om de burgers te beschermen – en meer in het bijzonder de zwaksten (zoals kinderen) onder hen – tegen de afwijkingen die een bepaalde technologische vooruitgang soms met zich kan brengen. De overheid dient, met andere woorden, de voorwaarden te creëren waardoor die moderne technologieën op een rechtszekere wijze kunnen worden ingezet. De liberalisering – het opengooien van de telecommarkt voor concurrentie – doet de rol van de overheid dus zeker niet verdwijnen, die wordt wel anders. Haar rol als economische agent wordt teruggedrongen, maar als regelgevende instantie neemt haar belang toe. Dat is zo niet enkel op het nationaal, maar zeker ook op het internationaal niveau.

Het Internet met haar amalgaam van communicatiemogelijkheden (WWW, e-mail, ...) toont aan dat specifieke wetgeving op maat van de onderscheiden communicatiemedia, niet kan slagen. De toekomst vraagt om één coherente

politiek, met vooral aandacht aan wetgevingstechniek. Een overhaaste wijziging van de bestaande wetgeving zou weinig efficiënt zijn, gelet op de bijzondere complexiteit van de problematiek en de internationale context ervan.

De informatiestromen zullen exponentieel blijven toenemen. Laten we dat zien als een rijkdom. De problemen die erbij komen kijken, zullen niet van vandaag op morgen kunnen worden opgelost. Wij zullen ons in de eerste plaats weerbaarder moeten opstellen en keuzes leren maken: tussen juiste en foute informatie, tussen goede en slechte informatie, tussen relevante en irrelevante kennis. Zelf onze grenzen leren trekken, zal nog de grootste uitdaging van allemaal zijn. Iedereen, zowel de onderwijsinstanties, de vormings- en opleidingswereld als de overheid, draagt een eigen verantwoordelijkheid voor een kwalitatieve en sociale integratie van de nieuwe informatietechnologieën in het leven van alledag. Slechts dan kan er sprake zijn van een positieve bijdrage van deze middelen tot onze democratie.

NOTEN

- 1 De voorbije jaren heeft er zich een tweevoudige beweging voorgedaan binnen de informatiesector: de telecommunicatie- en omroepmarkt werden opengegooid voor concurrentie, terwijl zij zozeer naar elkaar toegroeiden dat de onderlinge grenzen vandaag bijna volledig zijn verdwenen.
- 2 Korte historische schets: in 1930 werd de 'RTT' opgericht, die een de facto monopolie verkreeg - dat zo'n halve eeuw standhield - met betrekking tot telegrafie en telefonie. De telecomsector werd dus gekenmerkt door een duidelijk afgelijnde markt met één dominante speler, de RTT.
Wat betreft de omroep: in 1913 werden de eerste radio-uitzendingen gedaan door privé-ondernemingen. Het beheer ervan werd later toevertrouwd aan een onafhankelijk publiek orgaan: het N.I.R. (Nationaal Instituut voor de Radio-omroep). Vanaf 1953 hield dit instituut zich ook bezig met tv-uitzendingen. Met de introductie van kabel distributiesystemen kwam er een tweede categorie spelers op de audiovisuele markt: de kabelmaatschappijen (Vanneuville, 1996: 15-17).
- 3 Telecommunicatie en omroep met elk hun eigen functie, eigen netwerken en eigen eindapparaten. De eerste hield zich bezig met het transport van niet-openbare informatie, de tweede met de productie en het transport van openbare informatie. De rechtsregels betreffende deze sectoren werden gegroepeerd in twee afzonderlijke rechtstakken: telecommunicatierecht en mediarecht. Deze toestand werd in het verleden getypeerd als 'juridische divergentie' (Uyttendaele, 1996: 70).
- 4 Informatie - of het nu gaat om omroep of telefonie - wordt omgezet in bit-vorm (alle informatie wordt vertaald in 'enen en nullen').
- 5 Voor wat volgt: Smits & De Vries, 1993: 53; Vanneuville, 1996: 30, 36.

- 6 In Vlaanderen, bijvoorbeeld, belofde de regering met de oprichting van Telenet Vlaanderen (bedrijf dat is gegroeid uit de kabelsector en convergentie gaat aanwenden) een nieuwe stimulans op gang te brengen voor Vlaamse bedrijven uit de sectoren van multimedia, kabel, pers, software en telecommunicatie.
- 7 Het Internet kent verschillende toepassingen: de elektronische briefwisseling (e-mail), het gaat hierbij om zuiver privé-communicaties. Wat betreft de openbare communicatie op het Internet is een opdeling mogelijk in vier subgroepen: de nieuwsgroepen (als het ware wereldwijde valven), het World Wide Web (WWW) (een hypermediasysteem), het bulletin board system (een betalende nieuwsgroep) en het Internet Relay Chat (IRC) (een elektronisch conversatiesysteem dat een uitwisseling van informatie in 'real time' toelaat).

LITERATUURLIJST

- Bordewijk, J.L. & Van Kaam, B. (1982) *Allocutie: Enkele gedachten over communicatievrijheid in een bekabeld land*. Baarn: Bosch & Keuning.
- Burgelman, J.C. (1995) 'Naar een nieuwe benadering van het publieke communicatiemodel: Een kritische analyse van de belangrijkste strijdpunten en assumpties in het Westeuropees communicatiebeleid', pp. 179-231 in J.C. Burgelman, Y. Punie & P. Verhoest (eds.) *Van Telegraaf tot Telenet: Naar een Nieuw Communicatiebestel in België en Vlaanderen?* Brussel: VUBPress.
- Burgelman, J.C. (1996-1997) *Problematiek van de informatiemaatschappij*. Brussel: collegenota's Vrije Universiteit Brussel.
- De Roos, T., Schuijt, G. & Wissink, L. (1996) *Smaad, laster, discriminatie en porno op het Internet*. Alphen aan de Rijn: Samsom.
- European Commission (1997) 'Green paper on the convergence of the telecommunications, media and information technology sectors, and the implications for regulation' in *Green Paper on the Convergence of the Telecommunications, Media and Information Technology Sectors, and the Implications for Regulation* [WWW]. Sage Electronic Publications: <http://www.ispo.cec.be:convergencegp> (12/11/98).
- Eyskens, M. (1999) *Er zijn geen economische problemen: Een pleidooi voor een meta-economie*. Leuven: Garant.
- Fauconnier, G. (1990) *Mens en media: Een introductie tot de massacommunicatie*. Leuven & Apeldoorn: Garant.
- Hammond, A.S. (1995) 'Regulating the multi-media chimera: Electronic speech rights in the United States', *Rutgers Computer and Technology Law Journal*, 21: 20.
- Kalkman, J.W., Hins, A.W. & Jürgens, E.C.M. (1995) 'X', p. 3 in T. Willink (ed.) *Communicatie- en informatievrijheid in het digitale tijdperk*. Zwolle: Publicaties van de Staatsrechtkring.
- Levine, J.R. & Baroundi, C. (1995) *Internet voor dummies*. Amsterdam: Addison-Wesley.
- Loader, B.D. (1998) 'Cyberspace divide: Equality, agency and policy in the information society', p. 3 in B.D. Loader (ed.) *Cyberspace Divide: Equality, Agency and Policy in the Information Society*. London & New York: Routledge.

- Maris, U. (1999) *Het Internet: een absoluut paradijs voor vrije meningsuiting? Een onderzoek naar de nationale en internationale problematiek: een adequate internationale juridische oplossing duidelijk nog niet voor morgen*. Brussel: verhandeling Vrije Universiteit Brussel.
- Slaa, P. (1991) 'Integration and segmentation in telecommunications', pp. 71-90 in J.P. Chamoux (ed.) *Deregulating Regulators: Communication Policies for the 90's*. Amsterdam: IOS Press.
- Smits, J.M. & De Vries, J. (1993) 'Het lagenmodel: Een toekomstvaste basis voor de inrichting en regulering van de telecommunicatiemarkt', *Informatie en Informatiebeleid*, 11(3): 48-55.
- Uyttendaele, C. (1996) 'Convergentie: So what?', pp. 45-95 in J. Dumortier (red.) *Recente Ontwikkelingen in Media- en Telecommunicatierecht*. Brugge: Die Keure.
- Valcke, P. 'Democratie en diversiteit op de informatiesnelweg: Beschouwingen over de vrijheid van meningsuiting op het Internet.' Leuven: lezing Rechtsfaculteit K.U.Leuven.
- Van Eecke, P. (1997) *Criminaliteit in cyberspace: Misdrijven, hun opsporing en vervolging op de informatiesnelweg*. Gent: Mys & Breesch.
- Vanneuville, B. (1996) 'Liberalisering en convergentie in perspectief', pp. 9-44 in J. Dumortier (red.) *Recente Ontwikkelingen in Media- en Telecommunicatierecht*. Brugge: Die Keure.
- Wagner, M. (1998) 'From technological to regulatory convergence?', pp. 15-18 in *EBY Yearbook*. Switzerland: European Broadcasting Union.

AUTEUR

Ulrike Maris is als wetenschappelijk medewerker verbonden aan het Departement Communicatiewetenschap van de K.U.Leuven.

Dit artikel is gebaseerd op haar verhandeling *Het Internet: een absoluut paradijs voor vrije meningsuiting? Een onderzoek naar de nationale en internationale problematiek: een adequate internationale juridische oplossing duidelijk nog niet voor morgen*, V.U.Brussel, juli 1999.

Even geduld a.u.b.

'COMMUNICATION FOR DEVELOPMENT' EN DE ZOEKTOCHT NAAR KWALITEIT

Ad Boeren

Cultuur en communicatie zijn twee handen op een buik. Zij zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden, kunnen niet zonder elkaar en beïnvloeden elkaar. Communicatie tussen culturen is daarom niet eenvoudig en gaat veel verder dan het letterlijk vertalen van boodschappen van de ene taal in de andere. Een brug moet geslagen worden tussen twee werelden met verschillende kennis, ideologieën, waarden en normen. In feite vormt elke groep, of we het nu hebben over studenten, plattelandsbevolking, artiesten of ambtenaren een wereld op zich met een eigen cultuur en eigen 'taal' om te communiceren. In ontwikkelingssamenwerking is het belang van cultuur en communicatie nooit echt op juiste waarde geschat. Het verkondigen van de boodschap heeft altijd voorop gestaan, en de mythe van vooruitgang door technologische vernieuwing en het gebruik van nieuwe media is onuitroeibaar gebleken. Het is jammer maar niet verwonderlijk dat veel ontwikkelingsinspanningen weinig rendement opbrengen omdat de boodschap simpelweg niet overkomt. Een betere afstemming van inhoud en vorm van de boodschap aan de lokale cultuur en communicatiegebruiken zou dit rendement aanzienlijk kunnen verhogen. Alleen, dat kost tijd ...

■ COMMUNICATIE EN ONTWIKKELINGSMODELLEN

In de jaren zestig werd communicatie erkend als een van de factoren die bijdragen aan ontwikkelingsprocessen. In eerste instantie werd gedacht dat de achtergebleven landen van de wereld met een injectie van technologie en informatie opgestuwd konden worden in de vaart der volkeren. Ontwikkelingsrelevante informatie zou efficiënt en goedkoop verspreid worden via

televisie, radio en krant, zoals dat ook in het westen gebeurde. Met forse leningen werd de benodigde media-infrastructuur opgezet en werden trainingen voor mediapersoneel ter hand genomen.

Al snel bleek dat deze moderniseringsstrategie op economisch en sociaal vlak niet werkte en leidde tot het vergroten van de kloof tussen arm en rijk. Overgestapt werd op de *Basic Needs* strategie, waarbij de ontwikkeling van het platteland op de voorgrond kwam te staan. Ook de rol van communicatie werd bijgesteld: in plaats van lukrake informatieverspreiding via de massamedia werd nu getracht communicatie af te stemmen op de ondersteuning van specifieke ontwikkelingsactiviteiten. In deze project-gerichte communicatie (Chambers noemde deze vorm van communicatie *Development Support Communication*) werd vooral aandacht besteed aan de kleinschalige media. Voorlichtingsdiensten werden voorzien van *flip charts*, rondreizende filmshows, dia-klankbeeldseries etc. Daarnaast speelde radio een belangrijke ondersteunende rol. DSC leverde een meer gerichte en relevante bijdrage aan ontwikkelingsprocessen, maar het had met de moderniseringscommunicatie gemeen dat de vorm en inhoud werden bepaald door de politieke bazen en vakdeskundigen. In sommige landen wist de *Basic Needs* strategie op landbouwkundig terrein een doorbraak te bewerkstelligen, maar het resulteerde eveneens in wijder wordende kloven tussen arm en rijk. De armere bevolkingsgroepen werden niet bereikt en zij profiteerden ook zijdelings nauwelijks van de economische groei.

Onder invloed van Freire c.s. groeide in de jaren zeventig de overtuiging dat ontwikkeling niet opgelegd kan worden, maar dat deze vanuit de mensen zelf moet ontstaan. De mens diende zich bewust te worden van de oorzaken van de situatie waarin hij verkeerde, zelf oplossingen hiervoor te verzinnen, en geholpen te worden bij het nastreven van die oplossingen. Deze 'participatorische' of 'bottom-up' strategie maakte snel furore onder non-gouvernementele organisaties, al dan niet gekoppeld aan een politieke stellingname. Bij deze strategie hoorden geen massamedia zoals gebruikt in de moderniseringsstrategie of DSC. De mensen moesten meer macht krijgen over informatiestromen die voor hen van belang waren. Derhalve werd gebruik gemaakt van media waarmee men lokaal bekend was, en bepaalden de mensen zelf welke informatie men wilde horen. De traditionele media, de populaire media en de lokale massamedia waren het meest geschikt om deze rol te vervullen. Voorbeelden zijn de community radio-stations, drama, poppenspel, beeldverhalen en video.

Al snel namen donoren - en in hun kielzog de nationale overheden - het gedachtengoed van de '*participatory development strategy*' over, om deze

vervolgens louter op papier te onderschrijven. Alle nieuwe programma's en projecten werden overgoten met een 'participatorische' saus, maar de betrokkenheid van de doelgroep bleef in de meeste gevallen beperkt tot een obligate consultatie tijdens de planningsfase en een verplichte eigen bijdrage van de bevolking. De ondersteunende communicatie ging op een meer populaire en traditionele toer om de boodschap wat toegankelijker te maken. Stripverhalen, fotonovela's, wayang voorstellingen, traditionele verhalenvertellers en soap series dienden ter verpakking van de boodschap.

Nu, veertig jaar nadat de media voor het eerst werden ingezet voor ontwikkelingsdoeleinden, is de communicatiesituatie in de Derde Wereld een weerspiegeling van de opeenvolgende golven in het ontwikkelingsdenken. Hebben al deze initiatieven er inmiddels toe geleid dat de bevolking toegang heeft tot ontwikkelingsrelevante informatie of dat er *überhaupt* meer en beter gecommuniceerd wordt? Helaas zijn de resultaten teleurstellend. Vooral op het platteland zijn de effecten minimaal.

■ FAMILIE DOORSNEE IN AFRIKA

Wat zijn de effecten voor een doorsnee plattelander in bijvoorbeeld Afrika, waar de meeste concentratielanden van het Nederlandse ontwikkelingsbeleid zich bevinden? Laten we deze plattelander voor het gemak Vincent Masuku noemen, die op een klein stuk grond de kost verdient voor zijn gezin. Hij woont op 100 kilometer van de dichtstbijzijnde stad. Op twintig kilometer bevindt zich het districtskantoor met vertegenwoordigingen van de diverse overheidsdiensten, inclusief voorlichters, politie, post en telefoonvoorzieningen. Dichterbij huis bevindt zich een lagere school met elektriciteit, een kleine winkel annex slagerij en een 'bottle store', en een kleine medische hulppost waar eens in de veertien dagen een verpleegster een halve dag consult houdt.

Thuis heeft Vincent een transistorradio die op batterijen werkt. Hij kan alleen luisteren wanneer hij geld heeft om de batterijen te kopen, en wat minstens zo belangrijk is, wanneer deze voorradig zijn in de lokale winkel. Een krant leest hij niet, want hij kan niet lezen. Zijn vrouw heeft 5 jaar geleden een alfabetiseringscursus gevolgd, maar zij is het lezen weer grotendeels verlerd bij gebrek aan leesmateriaal. Hun kinderen gaan naar school en deze lezen soms wel eens een stuk voor uit een krant of schoolboek. Het is moeilijk om aan een krant te komen, want deze worden zeer onregelmatig bij de winkel afgeleverd. Transportproblemen naar men beweert.

Vincent heeft dan wel geen elektriciteit en stromend water, hij heeft wel een 'bakkie', een kleine auto met laadbak, waarmee hij bij tijd en wijle voor zichzelf en de burens materialen en personen vervoert van en naar het districtskantoor.

centrum, en een enkele keer naar de stad. Op die trips heeft Vincent ook kennis gemaakt met zulke moderne zaken als televisie en andere wonderen van de moderne techniek. Af en toe kijkt hij bij de 'bottle store' onder het genot van een biertje wel eens naar de televisie. Vooral voetbal en bokswedstrijden spreken hem aan.

Als Vincent thuis naar de radio luistert, is dat eerst en vooral naar de overlijdensberichten, en vervolgens het nieuws. Een enkele keer stemt hij af op een programma van de landbouwvoorlichtingsdienst, maar die worden nooit uitgezonden op tijden dat het de boer goed uitkomt en bovendien behandelen ze zelden zaken waar Vincent op dat moment mee zit. Advies krijgen, is trouwens toch een probleem. Als hij geluk heeft, komt er drie of vier keer per jaar een landbouwvoorlichter langs waar hij wat aan kan vragen. Het alternatief is dat hij hiervoor een reis naar het districtscentrum onderneemt. Vroeger kwam er nog wel eens een mobiele bioscoop langs die films vertoonde op het terrein van de school. De beelden waren wel kleurrijk en onderhoudend, maar de inhoud van de films was meestal onbegrijpelijk. Tegenwoordig durft niemand meer 's avonds door het donker naar zulke vertoningen. Het is te gevaarlijk geworden.

Zoals zijn voorouders is Vincent voor zijn informatie afhankelijk van het gesproken woord en die krijgt hij via contacten met familie, burens, passanten en de sporadische overheidsdienaar. Dit zijn bronnen van informatie. Ongetwijfeld ontvangt en verwerkt Vincent meer informatie dan zijn vader, maar dit is voornamelijk vanwege de grotere mobiliteit en daardoor toenemende contacten, door zijn kinderen die naar school gaan, en de overheidsdiensten die zijn *homestead* weten te bereiken. Communicatie is voor Vincent in eerste instantie een uitwisseling van informatie en ideeën via persoonlijke contacten. De massamedia, behoudens de transistorradio, liggen buiten zijn bereik en hij heeft geen benul van computers en satellieten, laat staan van *interactive video*, de *global highway* of *Internet*.

■ COMMUNICATIE EN CULTUUR

Communicatie in letterlijke zin betekent een gemeenschappelijke interpretatie van tekens. In praktische zin een uitwisseling van ideeën. Communicatie vereist taal, in de zin van een systeem van afspraken over de interpretatie van tekens en combinaties van tekens. Als uitdrukkingsmiddel en voertuig van cultuur is communicatie onderworpen aan de conventies en regels die een groep van mensen hanteert die een bepaalde cultuur delen. De invloed van cultuur is indringend, het bepaalt het wereldbeeld, de taal, het waardensysteem, de normen, rolgedrag van de leden in een groep. Het vormt de percepties die men heeft van zijn omgeving, zowel de natuurlijke, sociale als bovennatuurlijke omgeving.

Evenals de verbale talen hebben ook de andere media hun oorsprong in bepaalde culturen. Ook zij dragen in zich conventies en percepties die kenmerkend zijn voor de cultuur waarin ze zijn ontstaan. Het schrift kent diverse vormen die sterk van elkaar verschillen in karakters en ruimtelijke ordening. Religieuze rituelen mogen dan overal een soortgelijk doel nastreven, maar de keuze van betekenisvolle elementen en handelingen verschilt enorm van cultuur tot cultuur. Ook de technische middelen die gebruikt worden als hulpmiddelen voor de registratie en verspreiding van boodschappen, dragen het stempel van de cultuur waarin ze zijn ontstaan. Fotografie, radio, televisie, video, computers etc. zijn allemaal ontstaan in de westerse wereld, en zijn gebaseerd op de percepties en conventies van die wereld. Wie dat niet gelooft, moet maar eens een foto voorhouden aan een bewoner van een afgelegen streek die nog nooit zoiets heeft gezien. Het kunnen herkennen van een foto moet geleerd worden zoals je ook moet leren lezen om een tekst te kunnen begrijpen. Alleen is het leerproces van het leren herkennen van een foto stukken eenvoudiger. Eenzelfde leerproces is vereist voor het leren 'lezen' van film, video, televisiebeelden en beeldsequenties. Hoe kan men bijvoorbeeld weten hoe de volgorde van filmshots begrepen moet worden, zeker als ze geen chronologie vertonen zoals dat gebeurt in terugblikken, als ze verspringen van de ene locatie naar de andere, als er opeenvolgend close-ups en beeldtotalen het scherm passeren, of wanneer beelden in elkaar overvloeien of verlopen naar een zwart beeld? Dit alles behoort tot de filmtaal die in de loop der jaren is ontwikkeld, en bestaat derhalve uit conventies die men goed moet kennen om het verhaal van de beelden goed te kunnen begrijpen.

■ INFORMATIE EN CULTUUR

Ook de informatie die via communicatie wordt overgedragen, is gevormd door de cultuur. Dit geldt zowel voor wat een individu te zeggen heeft als voor programma's op radio en televisie. Landen in de Derde Wereld worden overspoeld met technologie, televisieprogramma's, lesmaterialen, en wetenschappelijke denkbeelden die geënt zijn op een westers wereldbeeld en westerse waarden. Steeds bezorgder wordt door nationale overheden in die landen gereageerd op wat gezien wordt als cultureel imperialisme, het ondermijnen van de lokale culturen en het verliezen van een eigen identiteit. Niet voor niets wordt steeds meer prioriteit gegeven aan het onderwijzen in de eigen taal, het ontwikkelen van eigen leermiddelen, het stimuleren van eigen culturele programma's etc. Het teruggrijpen op traditionele thema's en media past in deze trend.

Ook op de akker van Vincent Masuku komen culturen met elkaar in conflict. Vincent heeft het boeren van zijn vader geleerd, en die weer van diens

vader. Hij boert volgens een traditioneel kennissysteem dat zich in de loop der eeuwen heeft ontwikkeld in wisselwerking met de lokale omgeving. De landbouwvoorlichter die wel eens langs komt, spreekt, letterlijk en figuurlijk, een heel andere taal. Hij heeft een voortgezette opleiding afgerond naar westers model en heeft zich verdiept in de westerse wetenschappelijke opvattingen over landbouw bedrijven. De logica en opvattingen die deze voorlichter hanteert, zijn van een heel andere orde dan die van Vincent. Het is zeer moeilijk om die twee verschillende kennissystemen tot elkaar te brengen. In de ogen van de voorlichter is Vincent dan ook behoorlijk achterlijk. Volkomen onterecht natuurlijk, met evenveel recht zou Vincent de voorlichter 'ontworteld' kunnen noemen.

■ COMMUNICATIE EN TRAINING

Waar het de voorlichter aan ontbreekt, is kennis en kunde om een brug te slaan tussen het landbouwsysteem van Vincent en het westerse model dat het ministerie propageert. Het ontbreekt hem aan de inhoudelijke kennis en aan communicatieve vaardigheden om dit bespreekbaar te maken. Dit is ook niet zo verwonderlijk. Door hun jarenlange schoolopleiding zijn deze voorlichters vervreemd van hun achtergrond en vertrouwd geraakt met westerse kennis en formele onderwijstechnieken. Zelden of nooit besteedt hun opleiding aandacht aan traditionele kennissystemen en zelden of nooit krijgen zij een behoorlijke training in de pedagogische en communicatieve aspecten van hun werk. Dit volkomen ten onrechte, want het belangrijkste onderdeel van hun werk vormt de persoonlijke communicatie met de plattelandsbevolking, waarbij het vaak gaat om het bespreekbaar maken van alternatieven en het stimuleren tot en begeleiden van veranderingen in attitudes en gedrag. Technische vakkennis speelt hierbij een bescheiden en dienende rol.

Het zal de voorlichter wellicht een hart onder de riem steken te vernemen dat zijn probleem ook in de gegoede kringen van Nederland voorkomt. In november 1994 pleitte Minister Borst van Volksgezondheid ervoor dat artsen die geen aanleg hebben voor een behoorlijke communicatieve vaardigheid, maar beter geen praktiserend arts kunnen worden. Tweederde van het artsenverk komt neer op goed communiceren, aldus de Minister, en zij vroeg zich derhalve af of er geen beter evenwicht aangebracht zou moeten worden tussen de verhouding medische techniek en sociale vaardigheden in de opleiding van artsen. Haar omschrijving van een effectief arts lijkt regelrecht ontleend aan het boekje over 'participatory development' en 'bottom-up approaches'. Volgens Borst handelt een arts pas professioneel als hij eerst overlegt met de patiënt wat hij zal doen en daarna daarover afspraken maakt. 'De patiënt weet immers wat hij aankan en voor een deel wat goed voor hem

is. De arts weet het andere deel of denkt dat te weten. Samen overleggen en de zorg op maat van die ene patiënt uitdokteren. Dit vergt dus goede communicatie en goede sociale vaardigheden' (NRC, 19 november 1994).

Mutatis mutandis gelden deze observaties van de minister voor alle beroepen in de zorgsector, de sociale sector en de voorlichtingssector.

In ontwikkelingslanden schort het ook in andere sectoren dan die van voorlichting en gezondheidszorg aan adequate en relevante opleidingen. Het professionele niveau van journalisten, radio- en televisieproducenten is vaak allesbehalve voldoende. De opleidingen die zij lokaal dan wel internationaal hebben genoten, zijn eenzijdig en westers georiënteerd. Het ontbreekt de opleidingen aan een ontwikkelingsoriëntatie, waardoor de studenten onvoldoende inzicht en vaardigheden opdoen voor het vervaardigen van ontwikkelingsrelevante producten. Vaak blijft men steken in de verslaggeving van gebeurtenissen.

■ OP EEN RIJ GEZET

Een terugblik op de toepassingen en resultaten van *communication for development* van de afgelopen jaren leidt tot de volgende constatering:

- voor de overgrote meerderheid van de wereldbevolking is interpersoonlijke communicatie nog steeds de belangrijkste bron van informatie en voor besluitvorming. Voor hen is de *frontline worker* de schakel met programma's van overheid en non-gouvernementele organisaties;
- van de massamedia heeft alleen radio een groot bereik. Televisie en kranten zijn voorbehouden aan de urbane en goed opgeleide elite;
- de benodigde infrastructuur voor moderne communicatietechniek is vaak zo duur dat het een buitensporig beslag legt op de toch al schaarse middelen van de lokale overheid;
- de top-down benadering kenmerkt nog steeds de communicatie en voorlichtingsactiviteiten van de regeringsdiensten;
- projectondersteunende communicatie is wat meer afgestemd op de doelgroep, maar de participatie gaat vaak niet verder dan een consultatie van de doelgroep in de planningsfase;
- participatieve communicatie, d.w.z. die communicatie waarbij de doelgroep niet alleen in de planning en uitvoering is betrokken, maar ook medeverantwoordelijk is voor het beheer van communicatieprocessen en faciliteiten, gedijt alleen in gedecentraliseerde en lokale communicatieprogramma's. Het zijn NGO's die zich in concrete actie voor deze aanpak beijeren;

- voorlichters, journalisten en andere communicatieprofessionals worden niet goed voorbereid op hun taken. Hun opleidingen zijn eenzijdig gericht op vakinhoudelijke aspecten en schieten schromelijk tekort in aspecten die zich richten op ontwikkelingsprocessen, communicatieve en sociale vaardigheden, en pedagogische principes;
- alle vormen van communicatie en de media die daarbij gebruikt worden, zijn cultureel bepaald, en dragen in zich de percepties en conventies die kenmerkend zijn voor de cultuur waarin ze zijn ontstaan. Dit heeft tot gevolg dat men als buitenstaander deze percepties en conventies (het systeem van de 'taal') moet leren om deze uitingen en media goed te kunnen begrijpen. Idem dito dragen programma's en artikelen expliciet en impliciet de percepties en conventies van de samenleving waarin ze zijn geproduceerd;
- slechts zelden wordt de keuze van boodschappen en media aangepast aan de doelgroep die bereikt moet worden, en de leerdoelstelling die men voor ogen heeft. Men gelooft maar al te vaak eenzijdig in één bepaald medium (bv. televisie, of video, of theater) voor allerlei soorten campagnes en publieken.

Al met al moet worden geconstateerd dat de bijdrage van geplande communicatie aan ontwikkelingsprocessen teleurstellend is geweest. Aan de premisse dat communicatie belangrijk is voor ontwikkeling, ligt het niet, die staat nog recht overeind. Wat tekort is geschoten, is de prioriteitsstelling en de uitwerking. Veel geld is gestoken in technologie en infrastructuur zonder dat dit evenredige impulsen heeft gegeven aan ontwikkeling. Participatieve communicatieprojecten hebben aardige resultaten geboekt, maar de impact hiervan is incidenteel en lokaal. Trainingsprogramma's voor journalisten en voorlichters hebben de studenten niet opgeleid tot ontwikkelingswerkers maar tot verslaggevers en boodschappers.

Communicatie is en wordt nog steeds te vaak beschouwd als een techniek om informatie te verspreiden, zo liefst mogelijk op grote schaal tegen lage kosten. Zou men elke dag vliegtuigen op laten stijgen om confetti uit te strooien over de hoofden van de bevolking dan zou het effect niet veel anders uitpakken: even duur, even mooi, en even zinloos. *Communication for development* houdt wel iets meer in dan louter informatieverspreiding. Het is een proces van onderlinge uitwisseling van ideeën, kennis en vaardigheden tussen overheid, deskundigen en bevolking. Een combinatie van horizontale en verticale uitwisselingsprocessen, zowel van boven naar beneden als van beneden naar boven.

■ EN DAN SCHAKELEN WIJ NU OVER ...

Als men van communicatie meer verwacht dan tot nu toe is gerealiseerd, dan zal men hogere prioriteit moet geven aan de kwaliteit van de communicatieprocessen. De kwaliteit wordt bepaald door de relevantie en effectiviteit van inhoud en presentatie. In persoonlijke communicatie wordt het succes bepaald door de mate waarin de ontvanger de boodschap heeft begrepen zoals die door de afzender is bedoeld. Dit gebeurt alleen wanneer de boodschap begrijpelijk en relevant is voor de ontvanger en ook nog op een manier wordt aangeboden die aantrekkelijk en toepasselijk is in de ogen van de ontvanger. Als de ontvanger niet wil luisteren of het niet begrijpt, is er geen sprake van communicatie. Het criterium van succes hebben, ligt dus bij de ontvanger. In *communication for development* liggen de zaken niet anders. Als men wil dat er succesvol gecommuniceerd wordt, zal men de beoogde doelgroep als uitgangspunt voor planning moeten nemen. De boodschappen, de aanpak, de media zullen idealiter moeten aansluiten bij de behoeften, ervaringen en voorkeuren van die groep. Het van bovenaf opleggen van communicatietechnologieën die dan wel modern en aantrekkelijk zijn, maar die zowel qua vorm als inhoud geen enkel aanknopingspunt hebben met de lokale context en cultuur, staat haaks op deze vereiste. Men spant het paard achter de wagen. Moderne technieken bevestigen bestaande machtsverhoudingen, vergroten de kloof tussen de *have's* en *have-not's* en onttrekken de broodnodige middelen aan de ondersteuning van communicatieprocessen die een ontwikkeling van onderop bevorderen.

Relevantie en effectiviteit in *communication for development* zijn niet eenvoudig te bereiken. Er zijn vele condities die vervuld moeten worden. Tot de voornaamste behoren:

- decentralisatie van communicatiefaciliteiten en productie;
- lokale relevantie van de boodschap;
- aansluiting van boodschap, presentatie en media aan lokale context en cultuur;
- het voortbouwen op lokale kennis en media;
- toegang van lokale bevolking tot media en productiefaciliteiten;
- actieve betrokkenheid van bevolking bij uitwisselen van informatie, kennis en opinies;
- adequate en vooral ontwikkelingsgerichte opleiding van mediapersoneel, voorlichters en andere contactpersonen;
- open communicatielijnen tussen overheid, deskundigen en bevolking;
- politieke ondersteuning van bovenstaande.

Een geïntegreerde aanpak van deze punten lijkt de enige manier om de kwaliteit van *communication for development* beduidend te verhogen. Deze constatering, hoe juist deze ook mag zijn, staat echter op gespannen voet met de politieke realiteit in de meeste ontwikkelingslanden. Het is een aanpak die de nationale overheden niet toejuichen. Het betekent een ondergraving van hun monopolie op informatieverstrekking, het betekent een aantasting van gevestigde politieke en commerciële belangen, het betekent wellicht een aanwakking van regionale autonomie en ander onheil. De aanpak kan alleen slagen wanneer het democratische gehalte van de samenleving op een behoorlijk peil is beland. Dat veel landen wat dit betreft nog een lange weg te gaan hebben, behoeft verder geen betoog.

Men kan overheden moeilijk de wet voorschrijven, maar men kan wel training als ingang voor beleidsveranderingen gebruiken. Zoals hiervoor al is aangegeven, bestaat er op het terrein van *communication for development* een enorm hiaat aan ontwikkelingsgerichte opleidingen voor communicatieplanners, media personeel, journalisten, voorlichters en andere ontwikkelingswerkers. Training die gericht is op het afleveren van studenten die daadwerkelijk kunnen communiceren met de doelgroepen die tot hun werkterrein behoren. Dit zou de kwaliteit van hun werk en hun functioneren aanmerkelijk verbeteren met alle positieve effecten vandiën op de ontwikkeling van de samenleving.

Training is altijd een langdurig proces. Niet alleen vanwege de duur van het leerproces maar ook vanwege de termijn waarop men tastbare resultaten kan verwachten. Vandaar ook de titel van deze bijdrage: even geduld a.u.b. De kwaliteit van *communication for development* moet en kan worden verbeterd, maar het kost tijd.

LITERATUURLIJST

- Adam, L. (1995) 'Electronic communications technology and development in Africa', *FID News Bulletin*, 45(10): 298-306.
- Boeren, A. (1994) *In other words ... the cultural dimension of communication for development*. Den Haag: CESO.
- Braden, S. (1998) *Video for development: A casebook for Vietnam*. Oxford: Oxfam.
- Chambers, R. (1992) *Rural appraisal: rapid, relaxed and participatory*. Brighton: Institute for Development Studies (IDS).
- Chambers, R. (1994a) 'The origins and practice of participatory rural appraisal', *World Development*, 22(7): 953-969.
- Chambers, R. (1994b) 'Participatory rural appraisal (PRA): Analysis of experience', *World Development*, 22(9): 1253-1268.

- Chambers, R. (1994c) 'Participatory rural appraisal (PRA): Challenges, potentials and paradigm', *World Development*, 22(10): 1-17.
- Gadotti, M. (1994) *Reading Paulo Freire: His life and work*. New York: State University of New York Press.
- Levert, Loukie & Opiyo Mumma (red.) (1995) *Drama and theatre: Communication in development; Experiences in Western Kenya*. Nairobi: Kenya Drama/Theatre and Education Association (KDEA).
- McLaren, P. & Leonard, P. (eds.) (1992) *Paulo Freire: A critical encounter*. London: Routledge.

AUTEUR

Ad Boeren is als onderwijsspecialist verbonden aan de Nuffic, de Nederlandse organisatie voor internationale samenwerking in het hoger onderwijs.

Variaties in het kijkgedrag op weekbasis

Marc Hooghe

In survey-onderzoek is de hoeveelheid tijd die besteed wordt aan televisiekijken een vaak terugkerend en dankbaar onderzoeksthema. Bij dergelijke bevragingen beperkt men zich echter meestal tot één vraag over het aantal uren dat op een gemiddelde dag voor het televisietoestel wordt doorgebracht. Dat cijfer wordt dan vermenigvuldigd met zeven om een weekscore te berekenen. Van den Bulck (1995, 1996a, 1996b) levert echter terecht kritiek op de gebruikelijke meetmethode inzake televisieconsumptie. Die verwaarloost volgens hem het verschil tussen het kijkgedrag tijdens het weekend en het kijkgedrag op weekdays. Bovendien maakt men ook geen onderscheid tussen wat hij noemt 'veelkijkers' en 'vaakkijkers'. Het is immers niet omdat men op een avond *veel* naar televisie kijkt (d.i., een groot aantal uren), dat men ook *vaak* kijkt (d.i., veel dagen in de week). Zo is het best mogelijk dat mensen bepaalde avonden in de week telkens voorbehouden voor terugkerende sociale of culturele activiteiten, maar op de overblijvende dagen dan wel veel naar televisie kijken. Om te komen tot een meer adequate meting van het televisiekijkgedrag pleit Van den Bulck er dan ook voor in dergelijke surveys steeds een vraag op te nemen naar het kijkgedrag op elke dag van de week.

Het opvolgen van deze suggestie zou echter resulteren in het opnemen van zeven afzonderlijke vragen over het kijkgedrag, wat behoorlijk omslachtig is bij een dergelijke bevraging. Bovendien kampt men bij het opstellen van een survey steeds met een natuurlijke bovengrens: uit de ervaring blijkt dat het afnemen van een face-to-face enquête gemiddeld niet langer dan een uur mag duren, zoniet wordt men geconfronteerd met een daling van de kwaliteit van de antwoorden (Fink et. al., 1995). Het komt er dus op aan zo veel mogelijk interessante onderzoeksvragen op een zo kort mogelijk tijdsbestek aan bod te laten komen. Binnen deze optiek bleek het onhaalbaar zeven vragen over kijkgedrag op te nemen in een publieksenquête voor Vlaanderen, zodat de stelling van Van

den Bulck over het onderscheid tussen veelkijkers en vaakkijkers niet echt kan worden getoetst. Het bleek echter wel haalbaar drie vragen op te nemen, naar het kijkgedrag op resp. een weekdag, een zaterdag en een zondag. Op deze manier kon de stelling van Van den Bulck over het onderscheid tussen kijkgedrag tijdens de week, en kijkgedrag op een weekenddag toch worden getoetst.

Deze drie vragen werden ingelast in de survey TOR98, die in het voorjaar van 1998 werd uitgevoerd door de Vakgroep Sociologie van de Vrije Universiteit Brussel (Elchardus, Hooghe & Smits, 1998). Deze survey handelde in eerste instantie over de deelname aan het verenigingsleven en het maatschappelijk middenveld, doch gezien het feit enkele auteurs de stelling hebben verdedigd dat het kijken naar televisie een negatieve invloed zou uitoefenen op het participatiegedrag (Hooghe, 1997), werd beslist ook enkele vragen op te nemen over het televisiekijkgedrag. De survey TOR98 is gebaseerd op een toevallige steekproef uit het Rijksregister der Natuurlijke Personen, waarbij in totaal 1.341 huisbezoeken werden afgelegd die uitmondten in een bevraging van gemiddeld ongeveer een uur. De respons ratio was 60 procent, wat bevredigend kan worden genoemd voor een dergelijk onderzoek. De resultaten van de survey zijn representatief voor de Nederlandstalige bevolking van het Vlaams Gewest, in de leeftijdsgroep tussen 18 en 75 jaar. Voor meer details over de steekproef en de survey kunnen we de lezer verwijzen naar het technisch rapport (Elchardus, Hooghe & Smits, 1998).

Wanneer we de globale resultaten van de survey bekijken, zien we dat de opdeling tussen weekdag, zaterdag en zondag bitter weinig verschillen oplevert. Het populatiegemiddelde bedraagt 2u42 minuten op weekdays, 2u41 minuten op zaterdag en 2u50 minuten op zondag. Dit komt neer op een totale gemiddelde kijktijd van 19 uur/week, hetgeen in lijn ligt met de resultaten van vergelijkbaar eerder onderzoek. Niet direct significante verschillen op weekbasis dus, maar we moeten steeds rekening houden met de mogelijkheid dat achter deze gelijklopende gemiddelden toch grote verschillen tussen onderscheiden bevolkingsgroepen optreden. Vandaar dat we de gegevens in verband met het televisiekijkgedrag ook hebben opgesplitst volgens een aantal achtergrondkenmerken van de respondenten.

Een eerste belangrijke opdeling gebeurt op basis van het opleidingsniveau van de respondenten (tabel 1), en dan zien we dat er binnen de opleidingsgroepen wel degelijk verschillen optreden tussen weekdays en het weekend. Zo merken we dat er enkel bij de respondenten met hoger onderwijs een systematische toename valt waar te nemen van de televisietijd in het weekend; bij alle andere groepen is er geen sprake van een significant verschil.

Tabel 1: Kijkgedrag naar opleidingsniveau (TOR98)

Opleidingsniveau (N)		Weekdag	Zaterdag	Zondag
Geen of lager onderw.	241	3u22 min	3u26 min	3u30 min
Lager secundair., technisch	231	3u30 min	3u11 min	3u23 min
Lager secundair, alg. vorm.	78	3u09 min	3u06 min	3u08 min
Hoger secundair, technisch	278	2u38 min	2u28 min	2u42 min
Hoger secundair, alg. vorm.	153	2u20 min	2u22 min	2u31 min
Hoger onderwijs	333	1u42 min	2u00 min	2u05 min

We vinden ongeveer een vergelijkbaar patroon terug als we een opsplitsing maken naar gelang het niveau van het gezinsinkomen (tabel 2). De resultaten van deze opdeling zijn sprekend: voor de meeste inkomensgroepen is er nauwelijks een verschil tussen een weekdag en een dag in het weekend. Alleen bij de groep die meer dan 100.000 frank per maand verdient, zien we een duidelijke trend. Deze groep kijkt in het weekend duidelijk meer dan tijdens een weekdag. Dit verband lijkt logisch: het genereren van een dergelijk gezinsinkomen zal allicht een flinke arbeidsinspanning vergen, waardoor er tijdens de week weinig tijd overblijft voor ontspanningsactiviteiten zoals televisiekijken. Tijdens het weekend kan hiervoor iets meer tijd worden vrijgemaakt.

Tabel 2: Kijkgedrag naar inkomensniveau

Gezinsinkomen/maand (N)		Weekdag	Zaterdag	Zondag
-30.000 frank	56	3u30 min	3u30 min	3u34 min
30.000-59.999 fr.	335	3u26 min	3u10 min	3u15 min
60.000-99.999 fr.	431	2u45 min	2u41 min	2u42 min
100.000+ frank	260	1u57 min	2u13 min	2u27 min

Dat het verschil inzake kijkgedrag ook gerelateerd is aan de arbeidsmarktpositie van de respondenten, blijkt uit de gegevens in tabel 3, waar we een opdeling maken naargelang het arbeidsstatuut. Opnieuw zien we grote verschillen wat betreft het absolute niveau, met gepensioneerden die bijna dubbel zo veel tijd besteden aan televisie als de werkende bevolking. In het weekend groeien de groepen echter enigszins naar elkaar toe: de meeste groepen kijken iets meer, terwijl de gepensioneerden juist iets minder kijken tijdens het weekend.

Tabel 3: Kijkgedrag naar arbeidsstatuut

Statuut (N)		Weekdag	Zaterdag	Zondag
Werkend	754	2u13 min	2u22 min	2u29 min
Werkloos	80	3u26 min	3u41 min	3u36 min
Huisvrouw/man	144	2u57 min	3u08 min	3u18 min
Gepensioneerd	236	3u55 min	3u18 min	3u25 min
Volgt dagonderwijs	74	1u58 min	1u58 min	2u08 min

Wanneer we een opdeling maken per leeftijd (tabel 4) is een eerste opvallende vaststelling hoe groot het verschil tussen jongeren en ouderen wel is: respondenten ouder dan 65 kijken ongeveer dubbel zo vaak televisie als jongeren. Omgerekend in uren per week komen we aan 26u20 minuten voor de 65+-ers, en 14u40 minuten voor de groep van 18 tot 24 jaar. We merken echter tevens op dat de verschillende leeftijdsgroepen ook een andere spreiding vertonen gedurende de week. Bij de allerjongste groep (-24 jaar) zien we een lichte, doch opvallende daling op zaterdag. Blijkbaar is dat voor deze groep nog altijd een avond die bij voorkeur uithuizig wordt doorgebracht in plaats van voor het televisietoestel. Bij de actieve leeftijd (25 tot 54 jaar) vinden we echter een lichte toename van het televisiekijken tijdens de week. Wellicht heeft dit te maken met het feit dat deze groep meer vrije tijd ter beschikking heeft tijdens het weekend. Bij de ouderen, daarentegen, is er tijdens het weekend een daling. Een mogelijke verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat de groep van de 65+-ers tijdens de werkweek te maken heeft met een zeker sociaal isolement, dat dan wordt opgevuld met televisiekijken. Het weekend zal dan in sterkere mate worden besteed aan activiteiten in familieverband, waardoor de tijd die voor televisiekijken wordt vrijgemaakt, verder daalt.

Tabel 4: Kijkgedrag naar leeftijd

Leeftijdsgroep (N)		Weekdag	Zaterdag	Zondag
18-24jaar	162	2u04 min	1u56 min	2u24 min
25-34jaar	270	2u17 min	2u28 min	2u32 min
35-44jaar	281	2u14 min	2u25 min	2u29 min
45-54jaar	240	2u36 min	2u40 min	2u44 min
55-64jaar	195	3u30 min	3u14 min	3u23 min
65-75jaar	192	3u50 min	3u30 min	3u38min

We kunnen er vanuit gaan dat ook verschillen in de gezinssituatie aanleiding kunnen geven tot andere antwoordpatronen op de vraag naar televisietijd (tabel 5). Wel moeten we bij deze analyse ons hoeden voor al te snelle con-

clusies, omdat we bijvoorbeeld slechts 39 alleenstaanden en 62 gescheidenen konden bereiken in het onderzoek. Het leek ons echter verantwoord deze groep apart te houden, omdat uit eerder onderzoek bleek dat alleenstaanden en gescheidenen een heel specifiek participatiepatroon vertonen (Hooghe, 1999a, 1999b). Kenmerkend voor diegenen die nog bij hun ouders wonen, is dat hun kijkgedrag in het weekend minder intensief is, allicht omdat zij dan meer tijd vrijmaken voor sociale activiteiten. De ongehuwd samenwonenden, daarentegen, besteden in het weekend extra-tijd aan het kijken naar televisie. Waarschijnlijk gaat het in deze groep vooral om jonge tweeverdieners, die tijdens de week over relatief weinig vrije tijd beschikken. Voor de andere groepen is er in mindere mate sprake van variaties op weekbasis.

Tabel 5: Kijkgedrag naar leefsituatie

Leefsituatie (N)		Weekdag	Zaterdag	Zondag
Bij ouders	180	2u17 min	1u56 min	2u06 min
Alleen	39	1u51 min	1u58 min	1u39 min
Ongehuwd samenwonend	53	1u53 min	2u29 min	2u31 min
Gehuwd	898	2u46 min	2u48 min	2u53 min
Gescheiden	62	2u38 min	2u57 min	3u01 min
Widuw(e)/naar	56	3u59 min	3u40 min	3u41 min

Deze variatie naargelang de gezinssituatie zou ten dele zijn oorsprong kunnen vinden in de aanwezigheid van kinderen. We zien in tabel 6 inderdaad dat hierin specifieke patronen optreden. Voor diegenen met geen of slechts één kind treedt er zeer weinig verschil op tussen weekdag en een dag in het weekend. Bij diegenen met drie kinderen, daarentegen, wordt er tijdens het weekend duidelijk meer tijd vrijgemaakt voor het (in gezinsverband?) kijken naar televisie.

Tabel 6: Kijkgedrag naar het aantal kinderen aanwezig in het gezin

Kinderen (N)		Weekdag	Zaterdag	Zondag
Geen	329	3u35 min	3u16 min	3u28 min
1	275	2u44 min	2u50 min	3u02 min
2	227	2u10 min	2u32 min	2u22 min
3	82	2u04 min	2u35 min	2u41 min
4+	28	2u41 min	2u42 min	2u20 min

Tot dusver hebben we het kijkgedrag steeds opgedeeld naargelang de klassieke achtergrondvariabelen, maar omdat we uit eerder onderzoek weten dat ook zendervoorkeur een sterk verband lijkt te vertonen met participatie-

gedrag (Hooghe, 1999c, 1999d), leek het ons zinvol ook voor deze variabele een verdeling op te nemen (tabel 7). Deze tabel mag wel niet verkeerd worden geïnterpreteerd: het is niet zo dat bijvoorbeeld de respondenten die aangeven dat hun voorkeur uitgaat naar TV1 op een weekday ook inderdaad 2u37 minuten naar die zender kijken. Het gaat hier om een kruistabel van twee afzonderlijke vragen. De respondenten die stellen dat hun voorkeur *over het algemeen* naar TV1 gaat, kijken op een gemiddelde weekday 2u37 minuten naar televisie (alle zenders samen).

Tabel 7: Kijkgedrag naar zendervoorkeur

Zendervoorkeur (N)		Weekdag	Zaterdag	Zondag
TV1	440	2u37 min	2u16 min	2u30 min
Canvas/Ketnet	96	1u48 min	2u03 min	2u02 min
VTM	489	3u17 min	3u16 min	3u27 min
VT4	81	2u35 min	2u26 min	2u53 min

De gegevens van tabel 7 laten twee opvallende vaststellingen toe. Ten eerste zien we dat er voor de meeste groepen weinig verschillen optreden tussen week en weekend. Alleen de Canvas-kijkers vormen hierop een uitzondering: zij kijken beduidend meer tijdens het weekend dan in de week. Dit kan grotendeels worden verklaard vanuit het feit dat deze zender zich specifiek richt tot een publiek van relatief hooggeschoolde jonge professionals, die tijdens de week weinig vrije tijd beschikbaar hebben. Een tweede vaststelling is dat de verschillen inzake kijkgedrag tussen de verschillende publieken zo persistent zijn. De kijkers met een voorkeur voor VTM, bijvoorbeeld, kijken de helft meer televisie dan de kijkers met een voorkeur voor Canvas/Ketnet. Dit verschil is niet zonder belang bij de bepaling van het omroepbeleid. Dat beleid is immers vooral gebaseerd op kijkcijfers, die, zelfs als we abstractie maken van alle meetproblemen, vooral een reflectie zijn van het kijkvolume (het totale aantal gekeken uren). Dit betekent echter dat de gemiddelde VRT- of Canvaskijker in mindere mate zal meetellen bij de berekening van het kijkvolume (en de kijkcijfers) dan de gemiddelde VTM-kijker. Als we er vanuit gaan dat de gemiddelde Canvaskijker 14 uur per week naar televisie kijkt, en de VTM-kijker 23 uur/week, volgt hieruit dat, zelfs bij een gelijk bereik van beide zenders, VTM toch een veel groter aandeel van het kijkvolume zal realiseren dan Canvas. Het eenzijdig benadrukken van het kijkcijfercriterium (en dus van het kijkvolume) kan er voor zorgen dat de omroepverantwoordelijken zich eenzijdig richten op de behoeften van de 'veelkijkers', en daardoor de selectieve kijkers minder aandacht gunnen dan men zou kunnen verwachten op basis van hun vertegenwoordiging binnen de bevolking. Dit criterium speelt daardoor systematisch in het nadeel van de openbare omroep, die zich in de praktijk richt tot een selectiever publiek dan

de commerciële zender. In de survey TOR98 drukten 41.9 procent van de respondenten een voorkeur uit voor de openbare omroep (TV1+Canvas+Ketnet) en 41.2 procent voor de VTM (VTM+Kanaal 2). Het feit dat beide voorkeuren elkaar precies in evenwicht houden, is op het eerste gezicht in strijd met de telkens terugkerende conclusie uit het kijkcijferonderzoek, dat de commerciële zender een groter aandeel van het kijkvolume bestrijkt dan de openbare omroep. Dit zou kunnen wijzen op het feit dat de antwoorden onderhevig waren aan sociale wenselijkheid, gezien het feit dat het kijken naar de openbare omroep een hoger maatschappelijk prestige geniet dan het kijken naar de commerciële zender. We moeten er echter rekening mee houden dat de VTM-kijkers gemiddeld meer kijken dan de VRT-kijkers. Het weekgemiddelde ligt op 17.2 uur/week voor de VRT-kijkers en 23.0 uur/week voor de VTM-kijkers. Als we hiermee rekening houden, levert dat in onze survey een verdeling van het kijkvolume (kijkers * uren/week) op van 37.5 procent voor de VRT en 49.6 procent voor de VTM, hetgeen ongeveer overeenkomt met de verhouding die meestal gerapporteerd wordt in het kijkcijferonderzoek. Dit impliceert echter ook dat het kijkcijferonderzoek systematisch onderschat hoeveel personen er worden bereikt door de openbare omroep. Vanuit democratisch oogpunt kan men zich dan ook de vraag stellen in hoeverre het *bereik* niet een belangrijker beleids criterium zou dienen te vormen dan het aandeel in het *kijkvolume*.

Samenvattend kunnen we, op basis van de eerste resultaten van TOR98, die nog moeten worden aangevuld door een meer grondige analyse, dan ook stellen dat een afzonderlijke bevraging van het kijkgedrag per dag in de week inderdaad bijkomende gegevens oplevert, zoals Van den Bulck terecht stelt. Hoewel het globale kijkvolume slechts weinig variatie vertoont, zien we wel duidelijke onderscheiden tussen de verschillende bevolkingsgroepen optreden. Vooral voor de jongere, hooggeschoolde en relatief goed verdienende groepen is er een belangrijk onderscheid tussen weekdays en dagen in het weekend. Het zou dan ook aanbeveling verdienen in een volgende bevolkingssurvey inderdaad de volledige batterij van vragen op te nemen, en voor de zeven verschillende dagen in de week te peilen naar het televisiekijkgedrag.

LITERATUURLIJST

- Elchardus, M., Hooghe, M. & Smits, W. (1998) *Technisch verslag bij de survey TOR98*. Brussel: Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel.
- Fink, A. et. al. (1995) *The survey kit*. Thousand Oaks: Sage.
- Hooghe, M. (1997) 'Televisie op het beklagdenbankje: Televisie en de teloorgang van een democratische politieke cultuur', *Ons Erfdeel*, 41(4): 523-531.

- Hooghe, M. (1999a) 'Participation levels and cultural changes within Belgian society: Cross sectional data on alleged causes for the decline of participation levels in Western societies', *Paper presented at the 4th Conference of the European Sociological Association*, Amsterdam, 18-21 August.
- Hooghe, M. (1999b) 'Het verband tussen culturele en maatschappelijke veranderingen en het participatieniveau van de Vlaamse bevolking: Een analyse van cross sectionele data', *Tijdschrift voor Sociologie*, 20(3-4).
- Hooghe, M. (1999c) 'Voluntary associations and social capital: An empirical, survey-based test of the Putnam hypothesis', *Paper presented at the Annual Meeting of the American Political Science Association*, Atlanta (Georgia), 2-5 September.
- Hooghe, M. (1999d) 'Participatie en de vorming van sociaal kapitaal: Een exploratie van het causaal verband tussen participatie en maatschappelijke houdingen', *Sociologische Gids*, 46(6).
- Van den Bulck, J. (1995) 'The selective viewer. Defining (Flemish) viewer types', *European Journal of Communication*, 10(2): 147-177.
- Van den Bulck, J. (1996a) 'Is televisiekijken meetbaar?', *Communicatie*, 25(3): 3-15.
- Van den Bulck, J. (1996b) 'Veelkijkers versus vaakkijkers: Betrouwbaarheid en validiteit bij het meten van het kijkvolume', *Communicatiewetenschap*, 24(1): 40-55.

AUTEUR

Marc Hooghe is als post-doctoraal onderzoeker van het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek-Vlaanderen verbonden aan de Vakgroep Sociologie van de V.U.Brussel.

Het overheidsbeleid van de Provincie Limburg ten aanzien van de populaire muziek

Raf Coenen

In Coenen (1999) wordt het overheidsbeleid onderzocht van de Provincie Limburg t.a.v. de populaire muziek. Het popbeleid van de Provincie Limburg bestaat reeds sinds 1994, het werd gezien de snelle evoluties in de popsector dan ook nodig geacht dit beleid te onderzoeken en te evalueren. Deze tekst geeft in het kort de voornaamste bevindingen van dit onderzoek.

Het onderzoek bestond uit twee deelaspecten, respectievelijk een inventariserend-beschrijvend aspect en een evaluatief aspect. Hierin kwamen telkens twee deelvragen naar voren.

De eerste onderzoeksvraag bestond uit de vraag naar een identificatie van de actoren die een rol spelen in het Limburgs poplandschap, alsmede een beschrijving van hun kenmerken.

Een tweede onderzoeksvraag was welke de goede en minder goede elementen zijn in het Limburgs popbeleid en hoe dat popbeleid dan verbeterd zou kunnen worden.

■ OMSCHRIJVING VAN HET ONDERZOEKSVELD

Het onderzoeksveld bestond dus uit het Limburgs poplandschap. Een omschrijving van dit veld is niet voor de hand liggend. De omschrijving van 'Limburgs' gebeurde als volgt: voor de bands (popacts) gold dat minstens de helft van de leden in Limburg dient te wonen. De andere actoren zijn Limburgs als ze 'wonende en actief zijn in de provincie Limburg'.

Het begrip poplandschap is een moeilijker te omschrijven gegeven. Hierbij werd dezelfde omschrijving (of inperking) genomen zoals de Provincie Limburg dat doet voor de omschrijving van haar beleidsveld. Popmuziek wordt

dan benaderd als 'alternatieve' popmuziek. Criteria die men stelt zijn amateurisme (niet-professionaliteit), niet-commercialiteit (niet winstgevend), creativiteit en een jonge leeftijd (dit is relatief: musicerende dertigers die een jong publiek aanspreken worden ook meegenomen in het beleid).

■ DE ONDERZOCHE ACTOREN: EEN DEFINIERING

Voor de bands gold dat het ging om één of meer muzikanten die op een actieve manier muziek beoefenen, met (impliciet of expliciet) de bedoeling deze muziek openbaar te maken (via eender welk communicatiemiddel).

Een organisator werd beschouwd als een persoon of organisatie die in de periode 1994-1998 een aanvraag tot concertsubsidie heeft ingediend bij de Provinciale Jeugdinst Limburg. Dit was een bewuste beperking omwille van de praktische werking van het onderzoek.

Een podium werd omschreven als een al dan niet commerciële organisatie met een vaste lokatie, waar op regelmatige basis popconcerten georganiseerd worden.

'Een culturele manifestatie waarbij popmuziek het hoofdbestanddeel van de activiteiten uitmaakt' werd dan weer beschouwd als definitie voor een festival, terwijl een studio 'een lokatie specifiek ingericht met het doel geluidsopnames te maken' was.

De omschrijving van een vormingscentrum gebeurde als volgt: 'een organisatie die specifiek educatieve activiteiten organiseert m.b.t. individuele en/of groepsgewijze muziekbeoefening', en een managementbureau-boekingskantoor werd omschreven als 'een organisatie die management en/of promotie en/of boekingen verzorgt voor de bands die in het Limburgs poplandschap vallen'.

■ INVENTARIS

Een goed vertrekpunt was aanwezig met de databases van de Provincie Limburg, die ze door de jaren heen hadden aangelegd. Het updaten en aanvullen gebeurde aan de hand van een persbericht annex oproep naar de actoren in diverse kranten, het doorlichten van evenementengidsen en muziek-gidsen, het verdelen van identificatiefiches en het telefonisch contacteren van diverse jeugd- en muziekorganisaties.

Uiteindelijk werden in totaal 793 actoren gelokaliseerd, waaronder 462 bands, 29 vormingscentra, 48 festivals, 182 podia, 54 organisatoren, 18 studio's en 2 managementbureaus-boekingskantoren.

■ BESCHRIJVING VAN DE ACTOREN

Voor de beschrijving van deze actoren werd gebruik gemaakt van schriftelijke semi-gestandaardiseerde vragenlijsten. Vooral kwantitatieve kenmerken waren in dit deel van het onderzoek belangrijk. Voor de verschillende actoren werden specifieke vragenlijsten opgesteld. Belangrijk was dat in iedere vragenlijst een identiek cluster van meningsvragen verwerkt was dat diende om de tweede onderzoeksvraag te beantwoorden. De managementbureau-boekingskantoren werden persoonlijk benaderd.

Omwille van tijdsgebrek werd een tweede versturing van vragenlijsten vervangen door een telefonische opvolging van een 60-tal ad random gekozen actoren die nog niet geantwoord hadden. Deze telefonische opvolging had als dubbel doel het verhogen van de respons en het controleren op eventuele systematische fouten. Een systematisch fout had kunnen zijn dat enkel diegenen een ingevulde vragenlijst terugsturen die positief staan t.a.v. het gevoerde beleid of de beleidsvoerende instantie, en dat degenen die hier negatief tegenover staan de vragenlijst niet zouden invullen. Dit zou de opvallend positieve attitude t.a.v. het Limburgs popbeleid kunnen verklaren. Maar uit de opvolging kon deze systematische fout niet geconcludeerd worden. Uiteindelijk was een bruikbare (gemiddelde en gewogen) respons van 25,68% het resultaat.

■ HOUDINGEN T.A.V. HET POPBELEID VAN DE PROVINCIALE JEUGDDIENST LIMBURG

Om de probleempunten in het Limburgs popbeleid op te sporen kwamen twee onderzoeksmethoden aan bod: ten eerste het afnemen van semi-gestandaardiseerde interviews, ten tweede het opnemen van een cluster attitude- en meningsvragen binnen de vragenlijsten van de voor dit onderzoek belangrijkste actoren (bands, organisatoren, festivals en podia).

Voor de interviews zijn een tiental 'opinion leaders' geselecteerd op basis van hun functie en inzicht in de Limburgse popsector. In de interviews werden de verschillende deelelementen van het Limburgs popbeleid besproken en werden eventuele problemen geduid en omschreven. Ook werd aandacht geschonken aan de activiteiten en werkmethoden in de verschillende deelsectoren van het poplandschap, omdat dat een hulp kon zijn bij het formuleren van beleidsaanbevelingen.

Binnen de schriftelijke vragenlijsten werden een attitudevraag en een verklaring van deze attitude gevraagd naar zowel een popbeleid in algemene zin als het specifiek Limburgse popbeleid. Een laatste en belangrijke open vraag was hoe de respondenten een verbetering van het Limburgs popbeleid zagen.

■ RESULTATEN

Zowel in de resultaten van de vragenlijsten als in die van de interviews kwamen drie belangrijke punten naar voren.

Een eerste punt was de vraag naar meer middelen en steun. Op zich een logische vraag vanwege de actoren, maar toch opvallend frequent aanwezig in de gegeven antwoorden.

Een tweede punt was de vraag naar een beter informatievoorziening. Natuurlijk is de informatieverspreiding via de traditionele media nog steeds belangrijk, maar het gebruik van de mogelijkheden die het Internet inhoudt, biedt zeer veel kansen. Uit de vragenlijsten bleek namelijk dat twee derde van de bands zegt zich te informeren via het internet. D.w.z. dat met een goede promotie en communicatie van haar website een bedrijf of organisatie potentieel twee derde van de (Limburgse) bands kan bereiken.

Een derde in het oog springende vraag blijft de vraag naar optredens. Deze kwam zowel uit de hoek van bands als organisatoren, podia en festivals. Ze sturen hier veelal op het (financieel) stimuleren van de organisatie van popconcerten.

Andere voorname resultaten waren dat de communicatie tussen de twee beleidsinstanties die respectievelijk het algemene muziekbeleid en het specifieke popbeleid voeren in de toekomst zeker moet verbeteren, dat de openheid van het Limburgs popbeleid zeker wordt gewaardeerd en dat Limbo-mania (een provinciaal muziekconcours, georganiseerd door de Provinciale Jeugdendienst Limburg) als podiumkans voor amateurbands wordt geprezen. Ook het openstaan voor de evoluties in de muzieksector, zoals de organisatie van een Technomania lijkt een belangrijke factor van het welslagen van een popbeleid. Het Limburgs popbeleid wordt trouwens door een overgrote meerderheid van de respondenten, door alle onderscheiden actoren en zowel in de vragenlijsten als in de interviews positief tot uitermate positief beoordeeld.

Een uitgebreid verslag van dit onderzoek en de resultaten zijn te vinden op <http://www.limburg.be/jeugd>.

AUTEUR

Raf Coenen is als wetenschappelijk medewerker verbonden aan het Departement Communicatiewetenschap van de K.U.Leuven.

Dit onderzoeksverslag is gebaseerd op zijn eindverhandeling *Het overheidsbeleid van de Provincie Limburg t.a.v. de populaire muziek*, juli 1999.

Boekbesprekingen

S. NEALE,

Genre and Hollywood.

London, Routledge, 2000, 336 blz.

Reeds van in de beginjaren van de Hollywood cinema heeft het concept genre een belangrijke rol gespeeld. Nu, negentig jaar later, verschijnt nog steeds met grote regelmaat nieuw (theoretisch) werk rond de genrefilm.

In zijn nieuwste boek *Genre and Hollywood* geeft auteur Neale een prachtig overzicht van oude en nieuwe ideeën rond dit concept. Op zeer grondig gedocumenteerde wijze geeft hij een overzicht van het volledige discours rond genre, gaande van theoretische beschouwingen tot een gedeeltelijke herdefiniëring van *film noir* en melodrama. *Genre and Hollywood* is een aanrader voor al wie zich wil verdiepen in de theorievorming en discussies rond genre.

In het eerste deel onderzoekt Neale de verschillende definities en dimensies van de genrefilm. Hij focust op fundamentele concepten en discussiepunten, en laat hierbij auteurs uit uiteenlopende disciplines aan het woord. Hierdoor komt hij tot een multi-dimensionale en multi-perspectivische benadering van het begrip. Enkel door middel van deze benadering komen we tot een in de praktijk hanteerbaar genreconcept. Dit deel geldt dan ook als theoretisch kader voor de volgende hoofdstukken.

In een tweede deel vangt de auteur aan met een overzicht van de bestaande theorievorming rond een veertiental genres, gaande van klassieke genres zoals de gangsterfilm en de Western tot nieuwere genres als de sciencefictionfilm. Tevens worden prangende vragen gesteld rond de steeds verder veragende grenzen van genres.

Hierna wordt dieper ingegaan op de problematische aspecten van twee genres, m.n.

film noir en melodrama's en de vrouwenfilm.

In het derde deel wordt dieper ingegaan op de zogenaamde genretheorieën. Het gaat hier om theorieën die op een abstracter niveau het genreconcept benaderen. Neale maakt een onderscheid tussen esthetische theorieën enerzijds en sociaal-culturele theorieën anderzijds.

In een laatste hoofdstuk worden deze theorieën verbonden met de concrete ontstaanscontext van genres: de Hollywood filmindustrie. De auteur schrikt er ook hier niet voor terug om enkele belangrijke vraagtekens te plaatsen bij klassieke veronderstellingen over het hoe en het waarom van het ontstaan van genres in het studiotijdperk en haar bestaansredenen in het post-studiotijdperk.

L.E.

J. CORNER, P. SCHLESINGER & R. SILVERSTONE,

International media research: a critical survey.

London, Routledge, 1997, 238 blz.

International media research wil een eerste aanzet zijn om 'de stand van zaken' inzake communicatiewetenschappelijk onderzoek in kaart te brengen. De samenstellers zijn er zich van bewust dat dit natuurlijk niet in één boekwerk mogelijk is, maar hebben wel geprobeerd om enkele centrale thema's en hangijzers te selecteren voor hun volume. Het boek is opgebouwd rond drie centrale thema's: het maken van vergelijkingen, de problemen van media, staat en markt en onderzoek en beleid. Deze elementen worden door verschillende auteurs behandeld in artikels die een overzicht brengen van de stand van zaken binnen een bepaald do-

mein, thema of veld. Dit boek is dan ook niet echt van direct nut voor de onderzoeker binnen een concreet domein, met concrete problemen omwille van het overzichts karakter en de behandeling van slechts een beperkt aantal domeinen van het (klassieke) communicatiewetenschappelijke onderzoek en denken. Het kan wel dienen om het eigen werk in een breder perspectief te kaderen of als tekstboek om studenten een overzicht te geven van het denken in bepaalde velden.

J.S.

M. BUONANNO (ed.),

Shifting landscapes: television fiction in Europe.

Luton, University of Luton Press, 1999, 208 blz.

Shifting landscapes is de uitgave in boekvorm van het tweede jaarlijkse Eurofiction Report, de weerslag van een langdurig onderzoeksproject rond televisiefictie in Europa. Het Eurofiction project kadert binnen het European Audiovisual Observatory, en verzamelt systematisch kwantitatieve en kwalitatieve informatie omtrent productie, programmatie en tekstuele kenmerken van (eigen) fictie in de grootste Westeuropese landen. Naast een algemeen overzicht van de tendensen in het Europese fictielandschap van 1997 biedt *Shifting landscapes* ook een gedetailleerd overzicht van de productie per land. Tenslotte werd per land ook een lijst van kaskrakers, interessante producties en tegenvallers opgenomen.

Een waardevol instrument voor de studie van televisiefictie, vooral dan wat kwantitatieve gegevens over productie en programmatie betreft. Het kwalitatieve luik, de studie van 'culturele indicatoren', is (vooral nog) relatief beperkt.

A.Dh.

J. GRIPSRUD (ed.),

Television and common knowledge.

London, Routledge, 1999, 209 blz.

Television and common knowledge verzamelt essays van toonaangevende televisiewetenschappers rond de vraag naar de so-

ciale en culturele functie van televisie. Er wordt stilgestaan bij de manier waarop (vooral informatieve) televisie een bron is van gedeelde kennis over de wereld. Daarbij wordt de complexiteit van de interactie tussen tekst en publiek onderzocht: hoe open zijn teksten, hoe actief zijn kijkers? De verschillende essays zoeken een weg tussen de extremen van tekstualisme en revisionisme, en dichtten televisie een belangrijke, maar voorwaardelijke rol toe in het doorgeven van informatie en interpretaties. Een boeiende verzameling hedendaags denken over televisie.

A.Dh.

L. WELLS (ed.),

Photography: a critical introduction.

London, Routledge, 2000, 416 blz.

Photography is een uitstekend (hand)boek dat volledig focust op het kijken naar en de studie van het fotografische beeld. Het is dus geen praktische handleiding voor het fotograferen zelf. De fotografie wordt vanuit verschillende theoretische invalshoeken benaderd en hedendaagse debatten rond fotografie worden in hun politieke en sociale context geplaatst. De historische benadering wordt gerespecteerd in die zin dat er aandacht besteed wordt aan de technologische evolutie van de fotografie en de steeds verdere digitalisering ervan. Ook de verschillende subjecten en objectieven van de fotografie worden onder de loep genomen: documentaire fotografie, het familie-fotoalbum, fotografie als kunstvorm, mode-fotografie, reclamefotografie, fotografie van het menselijk lichaam, ... Daarnaast worden ook de kenmerken van de fotografie als moderne/postmoderne expressievorm en de bijhorende debatten uiteengezet. Dit alles werd uitgebreid gedocumenteerd met beroemde en minder beroemde voorbeelden en illustraties (meer dan 100 foto's zijn opgenomen). Hierdoor geeft het boek ook een praktische aanzet voor het kritisch kijken naar fotografie.

Hoewel de bijdragen voornamelijk afkomstig zijn van vorsers uit het academische milieu (University of the West of England,

Bristol), blijkt toch uit hun benadering dat zij wel degelijk over een flinke dosis praktijkervaring beschikken. Hierdoor wordt het boek een zeer leesbare en boeiende introductie. Een minpunt is dat de auteurs een bijna exclusief Angelsaksische benadering handhaven. Interessante Franse of niet-westerse benaderingen vallen daarbij uit de boot.

L.E.

J. HARTLEY,

Uses of television.

London, Routledge, 1999, 246 blz.

Met *Uses of television* schreef Hartley een origineel en eigenzinnig werk, een essayistische reflectie op de sociale rol van tv en op de discoursen errond. Hij beperkt zich niet tot één vraag, maar biedt een omvattende, ambitieuze analyse. Zo reflecteert hij op de aanpak en rol van tv-studies, en bepleit hij in plaats van veroordelende benaderingen van tv, een nieuwe kijkwijze op tv als een vorm van 'transmodern' onderwijzen. Hij keert daarbij terug naar de vroege tv-geschiedenis, en betreft uiteenlopend materiaal in zijn argumentatie. Binnen die veelheid aan materiaal, en mede door de omvattendheid van de opzet, is de gedachtelijn van *Uses of television* niet altijd even helder en duidelijk. Toch een interessant werk, met tal van provocatieve beschouwingen over televisie.

A.Dh.

J. CURRAN & M.-J. PARK (eds.),

De-westernizing media studies.

London, Routledge, 2000, 342 blz.

In *De-westernizing media studies* brengen de (uitermate actieve) Britse mediaonderzoeker Curran en de Koreaan Park een groot aantal bijdragen samen, die een zeer gevarieerd beeld tonen van de relatie media en maatschappij in de wereld. De basishypothese van dit boek heeft betrekking op de gevolgen van de algehele globalisering (inderdaad) voor de maatschappelijke rol van plaatselijke media, dit in verschillende politiek-maatschappelijke contexten (van autoritaire tot liberale samenlevingen). Het is

een leerrijk, ronduit comparatief opgezet boek geworden (22 bijdragen), dat onrechtstreeks antwoordt op de aanzwellende kritiek dat (ook) media- en communicatieonderzoek nauwelijks aandacht schenkt aan niet-westerse benaderingen (zie bv. Mowlana). Spijtig is wel dat deze reader, anders dan de titel laat vermoeden, niet theoretisch ingaat op deze kritiek van Eurocentrisme in media-onderzoek.

D.B.

P. LÖHR & M. MEYER (eds.),

Children, television and the new media: a reader of research and documentation in Germany.

Luton, University of Luton Press, 1999, 447 blz.

Children, television and the new media geeft een overzicht van hoofdzakelijk Duits onderzoek dat al eerder verscheen in het tijdschrift 'TelevIZion'. Het tweede hoofdstuk (*Children's television in Transformation*) en het zesde (*Adolescents and their Media Worlds*) bestrijken een belangwekkende thematiek. Zij behandelen de transformatie van de mediawereld waarin de kinderen leven, en de impact die dit heeft op het mediagebruik van deze kinderen. De centrale vraag die in deze hoofdstukken aan bod komt, is: 'Welke is, voor kinderen, de plaats die televisie inneemt binnen de veranderende mediaomgeving?' Tegenwoordig hebben kinderen niet alleen toegang tot de televisie maar ook tot nieuwe Informatie-en Communicatietechnologieën (ICT zoals computer, Internet,...). Deze hoofdstukken gaan na hoe de mediawereld van de hedendaagse kinderen eruit ziet en hoe zij daar mee omgaan. Alhoewel de centrale vragen ten eerste interessant is, blijven de cijfergegevens louter beschrijvend. Het gaat hier ook duidelijk om een specifieke Duitse situatie. Toch zijn een aantal van deze bevindingen terug te vinden in ander Europees onderzoek. Denken we maar aan het feit dat steeds meer kinderkamers uitgerust zijn met een steeds groeiend aantal media-toestellen.

V.V.R.

M. THOMPSON,

Forging war: the media in Serbia, Croatia, Bosnia and Hercegovina.

Luton, University of Luton Press, 1999, 388 blz.

Eén grote verdienste moet *Forging war* over de Joegoslavische secessieoorlog alvast toegeschreven worden: het trekt scherp van leer tegen de essentialistische veronderstelling dat de Balkan over een volkseigen soort gewelddadigheid beschikt. De mythe van de eeuwenoude haat tussen de verschillende etnieën die de Balkan bevolken, gekoppeld aan de onvermijdelijkheid van de gewelddadige beslechting van dit volksantagonisme - een denken dat ook in het westen van een zekere aanhang gegarandeerd is - wordt ontmaskerd als een van de strategieën uit het handboek van de ultranationalistische propagandamethodiek. Met genoegen citeert Thompson hier Zizek, die het cliché van de Balkan als '*phantasmagoric space of nationalist madness*' met verve aanklaagt.

Thompson probeert in *Forging war* een andere invalshoek te bewandelen door een analyse aan te bieden van de rol die de Servische, Kroatische en Bosnische massamedia - mede onder druk van de respectieve regimes - hebben gespeeld in '*building and maintaining conditions in which war was possible*' (p. 292). Zijn zoektocht naar het antwoord op deze uitermate relevante vraag leidt echter over vele platgetreden paden en loopt mede daarom ontgoochelend af. Als lezer zie je Thompson vooral verstrikt raken in lineaire denkpatronen over invloed en effecten van massamedia, waardoor hij zich geroepen voelt om de aloude '*de kip of het ei*'-vragen (p. 305) te beantwoorden. Een synergetische analyse van de rol van de verschillende actoren in dit proces wordt daardoor onvermijdelijk uitgesloten. Zoals ook Jurica Pavicic opmerkt - in een recensie over de eerste editie van Thompsons boek (die is opgenomen in deze (uitgebreide) tweede editie) - ontsnapt Thompson bovendien niet aan een ander westers cliché, namelijk dat het chauvinistische Joegoslavische delirium gezien moet worden als een resultante van de oud-communisti-

sche disciplinerings.

Ondanks het feit dat Thompson een gedetailleerd en bij momenten griezelig verhaal schetst over de nationalistische discoursen die de Servische, Kroatische en Bosnische massamedia in deze periode effectief hebben aangeboden, en even gedetailleerd de propagandastrategieën van de verschillende regimes blootlegt, slaagt hij er niet in een afdoend antwoord te bieden op de ambitieuze vraag die hem op de achtergrond permanent achtervolgt: wat heeft deze oorlog mogelijk gemaakt?

N.C.

J. LENT (ed.),

Cute, cheap, mad and sexy: themes and issues in Asian cartooning.

Bowling Green, Bowling Green State University Popular Press, 1999, 212 blz.

Verschillende Aziatische landen mogen dan al een eeuwenoude traditie hebben van 'beeldverhalen' (o.a. muurschilderingen, rollen, prentenboeken) en Japan mag dan al de grootste stripproducent ter wereld zijn, de kennis in het westen daarvan blijft zeer partieel en beperkt. Daarom bundelde de Amerikaan John Lent een aantal artikelen omtrent de Aziatische strip en tekenfilm in *Cute, cheap, mad and sexy*. Het eerste deel verzamelt een variëteit van onderwerpen: de Maleisische humorbladen, de Zuid-Koreaanse tekenfilmindustrie, de receptie van Disney's *Aladdin* in Zuidoost-Azië en strips in Singapore. Sommige bijdragen geven een overzicht, terwijl andere inzoomen op een specifiek onderwerp.

Het tweede deel heeft een centraal thema, namelijk 'gender' in de Japanse en Indiase strips. Zo treden in manga heel wat knappe maar sterke meisjes op, vaak bijgestaan door mannelijke nerds. In een andere bijdrage worden de erotische manga met loli-ta-achtige meisjes in het kader van de Japanse cultuur genuanceerd belicht.

Deze bundel geeft dus een idee van de diversiteit van de Aziatische strip. Er zijn immers zeer belangrijke verschillen tussen de verschillende landen. Aangezien het gaat over voor ons meestal onbekende stripreeksen, hadden sommige bijdragen wel wat

meer illustraties verdiend. De lay-out is de typische droge stijl van de publicaties van Bowling Green State University.

Cute, cheap, mad en sexy is al bij al een interessante aanvulling op de schaarse literatuur over Aziatische strips.

P.L.

J. LENT (ed.),

Pulp demons: international dimensions of the postwar anti-comics campaign.

Madison, Fairleigh Dickinson University Press, 1999, 306 blz.

T. CREPIN & T. GROENSTEEN (éds.),

On tue à chaque page: la loi de 1949 sur les publications destinées à la jeunesse.

Paris/Angoulême, Editions du Temps/Musée de la bande dessinée, 1999, 253 blz.

Midden twintigste eeuw leken heel wat landen in de greep van een stripparanoia. Vooral vlak na WO II barstte de kritiek op de strip goed los. Strips werden op een moralistisch rooster gelegd. In sommige landen als Frankrijk kwam het tot een wettelijke regeling, in andere landen zoals de VS nam de stripindustrie zelf een morele code aan. *Pulp demons* beschrijft hoe de discussie oplaaide in de VS, Groot-Brittannië, Duitsland, Canada, Australië en Azië. Lent zocht voor ieder land een specialist terzake. De bijdragen zijn dan ook vrij degelijk.

De bundel wordt afgerond met twee bijdragen over de peetvader van de ideologische stripkritiek, Fredric Wertham met zijn *Seduction of the innocent* van 1954. Martin Baker betreurt dat precies de meest waardevolle inzichten van Wertham vergeten zijn en dat iedereen hem herinnerd om de dingen die hij verkeerd zag.

Niet alle landen met een stripvervolging komen aan bod in *Pulp demons*, maar die lacune wordt door andere boeken opgevuld. Zo verscheen haast gelijktijdig *On tue à chaque page!* over de Franse wet van 1949 inzake de jeugdpublicaties. Het bundelt de teksten van het colloquium dat het Franse stripcentrum CNBDI in januari 1999 organiseerde. Heel het boek is gewijd aan die

beruchte Franse wet, die gestemd werd door de katholieken en communisten. Hoewel deze wet het morele niveau van de strips wilde veilig stellen, werd ze vaak gebruikt als een gemakkelijk excuus om populaire buitenlandse strips te weren. In *On tue à chaque page!* wordt uitvoerig ingegaan op de voorgeschiedenis, het tot stand komen en de gevolgen van de wet. Ook huidige en voormalige commissieleden komen aan het woord.

P.L.

Abstracts

From public library to bibnet* : a research on users and non-users of the public library
Karen De Cock

This article presents empirical data based on a representative sample of 380 users and 150 non-users of the public library. It was investigated why and how often one uses the public library, how one feels about the service given and how the loan right will affect the membership of the public library. The results show that the public library user is a happy customer, but that he is not fully aware of all the facilities provided by the public library.

* Official website of public libraries in Flanders

Key words: public library, library users, non-users

The convergence of telecommunications, media and information technology sectors, and the implications for regulation

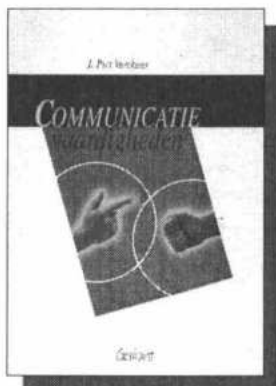
Ulrike Maris

In our present society - the information society - one can observe a gradual integration of various kinds of services in a network enabling all kinds of information traffic. This is called 'convergence', which will be further explained by its particular technological and regulatory characteristics.

The aim of this article is to explore whether the government intervention is desirable within this framework of convergence. For this, a critical analysis of 'the Green Paper on the Convergence of Telecommunications, Media and Information Technology Sectors, and the Implications for Regulation' will be made.

Key words: information highway, convergence, policy study, Internet

J. Piet Verckens
Communicatievaardigheden

Een van de belangrijkste succesfactoren voor bedrijven en andere organisaties is de interne en externe communicatie.

Alle medewerkers moeten dan ook weten hoe ze moeten communiceren. Zij moeten vaardig communiceren. Dat wil zeggen: effectief kunnen luisteren; efficiënt kunnen lezen; een grote groep kunnen toespreken, maar ook functioneren in vergaderingen, in tweegesprekken, aan de telefoon; gedachten zakelijk en hanteerbaar op papier kunnen zetten. Over dit alles gaat dit boek. De adviezen en vele tips maken het direct bruikbaar.

Uit de Inhoud:

Communiceren (Componenten van de communicatieve gebeurtenis – Het communicatieproces – Functies van communicatie – Complexiteit van de boodschap – Non-verbale communicatie) – Vaardig luisteren (Belang van luisteren – Menselijk luisteren: essentiële kenmerken – Adviezen om beter te (leren) luisteren) – Vaardig lezen (Belang van lezen – Kenmerken van lezen – Tips om beter te lezen) – Vaardig spreken (Techniek van het spreken – Spreken in een monologische situatie – Spreken in een dialogische situatie) – Vaardig schrijven (Hoe komt u tot schrijven – Wat is schrijven? – Praktijk van het schrijven – Uitgewerkt voorbeeld).

ISBN 90-5350-915-1

134 blz.

435 BF / f 25,-

Verkrijgbaar in de boekhandel of rechtstreeks bij:

Garant

Garant-Uitgevers n.v.

Tiensesteenweg 83, B-3010 Leuven

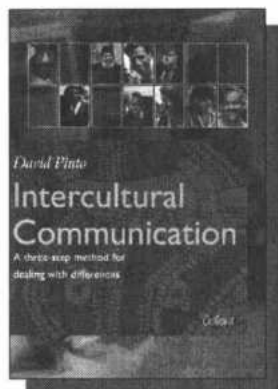
Tel.: 016-253131 – Fax: 016-251314

E-mail: uitgeverij@garant.be

Koninginnelaan 96, NL-7315 EB Apeldoorn

Tel.: 055-5220625 – Fax: 055-5225694

David Pinto
Intercultural Communication
A three-step method for dealing with differences

Bij contacten tussen mensen met verschillende culturele normen en waarden bestaat een verhoogde kans op misverstanden, miscommunicatie en mismanagement, wanneer men niet of onvoldoende op de hoogte is van elkaars normen, waarden, leefregels, gedragscodes.

Bestaande communicatie- en managementtheorieën die tot nu toe voldeden, blijken in de praktijk niet langer algemeen geldig te zijn. Pinto ontwikkelt een nieuwe theorie over verschillen tussen mensen en culturen. Hij doet dat vanuit verschillen in structuren van omgangsregels en communicatiecodes die gelden tussen werelddelen, landen, bedrijven, afdelingen, maar ook tussen twee individuen, zelfs binnen het gezin. Daaruit ontstaat een methode die een nieuw perspectief biedt voor het omgaan met verschillen met behoud van ieders eigenheid. Theorie en methode worden geïllustreerd met vele praktische cases.

Uit de Inhoud:

Effective communication – Culture and cultural differences – Intercultural communication – Dealing with differences – Application of the three-step method to communication and management.

ISBN 90-5350-978-X

217 blz.

850 BF / f 49,-

Verkrijgbaar in de boekhandel of rechtstreeks bij:

Garant

Garant-Uitgevers n.v.

Tiensesteenweg 83, B-3010 Leuven

Tel.: 016-253131 – Fax: 016-251314

E-mail: uitgeverij@garant.be

Koninginnelaan 96, NL-7315 EB Apeldoorn

Tel.: 055-5220625 – Fax: 055-5225694

Abstracts

The past as story: the narrative structure of historical films

Willem Hesling

The narrative formulas feature films employ in portraying the past, have three important implications for the kind of history that is produced. Because characters play a central role in film stories, they present a past that is to be understood mainly in terms of individual actions and motives. Moreover, in their representation of the past, films refer more to each other than to that past itself. An important consequence of this intertextual mechanism is the development of a 'filmic-historical reality' that can easily extricate itself from a 'scientific historical reality'. Finally, this impression of reality generated by the classical film story can easily lead to an 'objectivation' and 'homogenisation' of historical reality.

Key words: film, history, narrativity

Influence of academic science education on the perception of science by young adults

Sofie Van den Bossche and Jean-Pierre De Greve

With a focus on two specific initiatives concerning the popularisation of science towards young adults by universities, a study has been undertaken about the perception of science by young adults. First, the senders were analysed to find out how they are organised and what their activities are. Second, a random sample of young adults was interviewed regarding their perception of science. The aim was to find transformational effects that occurred as a result of the specific activities of the universities. The conclusion is that such activities have little or no influence on the perception of science by young adults. Their perception of science has clearly been defined by other media.

Key words: young adults, science, universities, popularisation of science, perception

Sex differences in interaction behaviour: a swing in explanatory paradigms

Agnetha Broos

Men and women communicate in different ways. Their interaction patterns differ at both the verbal and the nonverbal level. Next to descriptive analysis, research has also aimed to explain sex differences in interaction behaviour. The oldest explanatory paradigm, 'the dominance approach', considers women as a suppressed group. In this view, sex differences in communication behaviour can be attributed to male dominance and female subordination. However, in the past 10 years, the dominance approach is being questioned and is increasingly replaced by the 'difference approach'. This model emphasises the idea that men and women are socialised in two different subcultures and consequently develop different interaction patterns.

Key words: sex differences, interaction patterns, dominance approach, difference approach

als achtergrond (cf. de 'wallpaper'-functie van de reclame).

Een sterk wetenschappelijk - vooral methodologisch - werk dat niet alleen een antwoord geeft op enkele intrigerende vragen, maar ook een mooi voorbeeld vormt van hoe een studieobject door middel van verschillende onderzoeksmethoden (literatuurstudie, diepte-interviews, telefonisch survey met schriftelijke follow-up, experiment, en face-to-face survey) kan worden benaderd.

A.G.

H. M. GLANCY,

**When Hollywood loved Britain:
the Hollywood 'British' film 1939-45.**

Manchester, Manchester University Press, 1999, 280 blz.

Het uitstekend gedocumenteerd boek *'When Hollywood loved Britain'* maakt het fenomeen van de 'Britse' film uit Hollywood inzichtelijk voor een ruimer publiek. Op zeer duidelijke wijze wordt het hoe en het waarom van deze toch wel mooie filmcanon uit de doeken gedaan. Glancy schetst niet alleen een duidelijk beeld van de bestaande banden tussen de Britse en de Amerikaanse filmindustrie, maar besteedt ook veel aandacht aan de dieperliggende maatschappelijke en politieke tendensen die de prominente aanwezigheid van de 'Britse' film in Hollywood mede kunnen verklaren. Hierdoor wordt een heel nieuw licht geworpen op Academy Award winnaars als *Rebecca* (1940), *How green was my valley* (1941) en *Mrs Minidriver* (1942), en kassuccessen als *Goodbye Mr Chips* (1939), *The Sea Hawk* (1940) en *A yank in the RAF* (1941). Meteen wordt het voor de lezer duidelijk dat de 'Britse' film in Hollywood een bijzondere plaats innam en dat hij, zeker voor de hier bestudeerde periode, als een afzonderlijke stroming kan worden bestudeerd.

In een eerste hoofdstuk gaat de auteur dieper in op de moeilijkheden die de Amerikaanse filmindustrie ondervond tijdens de Tweede Wereldoorlog. Wanneer Hollywood ondanks het verlies van verschillende Europese en Latijns-Amerikaanse markten toch furore maakte tijdens de oorlogsjaren, heeft

het dit voornamelijk te danken aan het voortdurend succes op de Britse markt. Dat deze financiële dependentie een grote invloed had op de economische structuur van de Amerikaanse filmindustrie spreekt voor zich.

In het tweede hoofdstuk wordt de invloed van het buitenlandse beleid van de zogenaamde Hays Office op de Amerikaanse producties nagegaan. Naarmate de oorlog dichterbij kwam, werd Hollywood noodgedwongen voorzichtiger. De filmindustrie evolueerde in de richting van een pure entertainment industrie teneinde bij haar belangrijkste buitenlandse afnemer, met name Groot-Brittannië, geen kwaad bloed te zetten. Dit resulteerde in films waarin zeer omzichtig werd omgesprongen met representaties van de Britse betrokkenheid in internationale conflicten.

Hoe een van de belangrijkste producenten van 'Britse' film in het Hollywood van de jaren veertig functioneerde, wordt nagegaan in het derde hoofdstuk dat volledig gewijd is aan de MGM-studio.

In de volgende hoofdstukken wordt dieper ingegaan op enkele 'Britse' films uit de periode 1939-1945. Deze periode is bijzonder interessant gebleken omdat de 'Britse' films traditioneel zeer patriottisch waren. Het beeld dat van Groot-Brittannië geschetst werd onderging echter belangrijke wijzigingen onder invloed van de veranderende posities van Engeland en de Verenigde Staten in de oorlog. Dat deze representaties niet louter ingegeven werden door de in Hollywood levende anglofilie bewijst het laatste hoofdstuk waarin aangetoond wordt hoe na 1941 de box office het won van het Office of War Information. In plaats van de door opiniepeilingen ondersteunde en de door het OWI wenselijk geachte educatieve voorstelling van Groot-Brittannië als een democratische natie waarin de arbeidersklasse een belangrijke rol speelt, verstrekte Hollywood populaire kostuumfilms die speelden in het oude aristocratische Engeland.

L.E.

Communicatie is een wetenschappelijk tijdschrift dat bijdragen publiceert over alle vormen, niveaus en aspecten van de menselijke communicatie, benaderd vanuit een diversiteit aan theoretische en methodologische invalshoeken. *Communicatie* neemt, hetzij onder de vorm van een artikel (10 à 15 blz.) of als een kort onderzoeksverslag (3 à 5 blz.), theoretische bijdragen, verslagen van empirisch onderzoek, en literatuurreviews op. Verder is er een rubriek met korte boekbesprekingen en een rubriek 'Standpunten', waarin gereflecteerd of gepolemiseerd kan worden over actuele feiten en problemen uit de wereld van de communicatie.

Manuscripten die als artikels worden ingezonden, worden aan een dubbel-blinde beoordelingsprocedure onderworpen en dienen, in het Nederlands en het Engels, vergezeld te zijn van een samenvatting (max. 10 lijnen) en 3 à 5 sleutelbegrippen.

Manuscripten dienen het redactiesecretariaat te bereiken zowel in geprinte vorm als op diskette in Word.

Het manuscript dient op een redelijke manier gestructureerd te worden in onderdelen, die niet genummerd worden, maar wel van tussentitels worden voorzien. Citaten dienen aangeduid te worden met enkele aanhalingstekens, citaten in citaten met dubbele. Langere citaten worden opgenomen zonder aanhalingstekens en dienen van de rest van de tekst geïsoleerd te worden door middel van tussenwit. Voetnoten worden doorgenummerd en krijgen een korte titel. Grafieken, figuren, modellen en andere illustraties (b.v. foto's) moeten fotografisch overgenomen kunnen worden.

Geciteerde auteurs en hun werk worden in de tekst als volgt opgenomen: Langer (1981:365) stelt dat ...; of: ... zoals door verschillende auteurs wordt opgemerkt (Connel & Curti, 1985:106; Altheide & Snow, 1991:46-47). De letters a, b, c ... worden gebruikt om de verschillende werken aan te duiden die eenzelfde auteur gedurende hetzelfde jaar heeft gepubliceerd, b.v. (Fiske, 1992a, 1992b). Gebruik 'et al.' wanneer een werk geciteerd wordt van meer dan twee auteurs, b.v. Leiss et al. (1990).

Alle geciteerde werken dienen achteraan, na de noten en onder de titel LITERATUURLIJST, alfabetisch gerangschikt te worden, waarbij bij boeken, indien nodig, het volume en bij tijdschriftartikels de jaargang en tussen haakjes het nummer van het tijdschrift worden vermeld.

Het verwijzen naar *Internetbronnen* gebeurt op volgende manier:

Auteur(s) (datum publicatie) 'titel document' in *titel elektronische publicatie* [WWW]. Producent/uitgever website: URL [datum raadpleging op het Internet].

E-mailberichten dienen als volgt vermeld te worden:

Naam verzender (e-mail-adres verzender) (datum verzending) 'titel e-mail bericht' [e-mail] voor Naam ontvanger (e-mail-adres ontvanger).

Altheide, D.L. & Snow, R.P. (1991) *Media Worlds in the Postjournalism Era*. New York: Aldine de Gruyter.

Clark, K. (1998/06/21) *The New Political Order* [WWW]. Sage Electronic Publications: gopher://gopher.uidaho.edu/11/IU_gopher/library.html [18/09/98].

Fiske, J. (1992a) 'British Cultural Studies and Television', pp. 284-326 in R.C. Allen (ed.) *Channels of Discourse*, Reassembled. 2nd ed. Chapel Hill & London: The University of North Carolina Press.

Fiske, J. (1992b) 'Cultural Studies and the Culture of Everyday Life', pp. 154-173 in L. Grossberg, C. Nelson & P. Treichler (eds.) *Cultural Studies*. New York & London: Routledge.

Hughes, D. & Starck, P. (z.d.) 'Sources of Information About Mailing Lists' in *Guidelines for Academic Research* [WWW]. University of North Carolina: <http://www.crombec.edu/howard/index.html> [18/09/98].

Langer, J. (1981) 'Television's Personality System', *Media, Culture and Society*, 3(4): 351-365.

Tilmans, K. (k.tilmans@skynet.be) (16/08/99) 'Antwoord op uw vraag' [e-mail] voor Kortens, J. (j.kortens@ping.be).